

Künye:

Cilt: 40(1)

Yıl: 2026

Sayfa: 155-178

 Gül Bağatur^{a*}

^a Doktora Öğr., Dicle Üniversitesi,
gbagatur72@gmail.com

* Sorumlu Yazar

Geliş Tarihi: 28.11.2025

Kabul Tarihi: 24.04.2026

Yayın Tarihi: Haziran 2026

Atıf:

Bağatur, G. (2026). Osmanlı dönemi Arap edebiyatında bir seyahatname örneği: İbn Ma'Sûm'un Sulvetu'l-Garîb ve Usvetu'l-Erîb adlı eseri. *Erciyes Akademi*, 40(1), 155-178.
<https://doi.org/10.48070/erciyesakademi.1831830>

Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatında Bir Seyahatname Örneği: İbn Ma'Sûm'un Sulvetu'l-Garîb ve Usvetu'l-Erîb Adlı Eseri

Öz

Osmanlı dönemi Arap edebiyatı, Arap edebiyatının tarihsel gelişim çizgisinde önemli bir safhayı temsil etmektedir. Osmanlı dönemi Arap edebiyatı, diğer dönemlerle mukayese edildiğinde "iddia edildiği gibi" bir gerileme izlenimi vermemekte; aksine, çeşitli açılardan gelişme ve dönüşüm unsurları barındırmaktadır. Bu makalede, söz konusu dönemin önemli ilim ve edebiyat şahsiyetlerinden biri olan İbn Ma'sûm'un Sulvetu'l-garîb ve usvetu'l-erîb adlı seyahatname eseri ele alınmaktadır. Bu çalışmanın amacı nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yöntemiyle İbn Ma'sûm'un kaleme aldığı seyahatname eserinde içerik analizi yapmaktır. Eser klasik seyahatname geleneği çerçevesinde coğrafi, edebî ve kültürel bir panorama sunmaktadır. Müellifin Arabistan (Mekke) ile Hindistan (Haydârâbad) arasında gerçekleştirdiği karada ve denizde toplam on dokuz ay süren yolculuğunu ayrıntılı biçimde aktarmaktadır. Seyahatname, yolculuk esnasında yaşanan olaylar ve gözlemler dışında çeşitli konulara dair ansiklopedik bilgi ve biyografileri içermesi bakımından zengin bir muhtevaya sahiptir. Müellifin eserini bol şiir ve nesir örnekleriyle bezemesi ve kültürel bilgilere geniş yer vermesi, seyahatnamenin akıcılığını ve edebî kıymetini artıran unsurlar olarak dikkat çekmektedir. Eserin konu akışı içerisinde ulema, hükümdar, sultan, filozof, tarihçi, edip ve şair olmak üzere birçok isim geçmektedir. Bunun yanı sıra, ele alınan konulara göre önemli şair ve şahsiyetlerine ait şiirler eklenmiştir.

Anahtar kelimeler: İbn Ma'sûm, Sulvetu'l-garîb ve usvetu'l-erîb, Osmanlı dönemi Arap edebiyatı, Seyahat, Seyahatname

An Example of a Travelogue in Ottoman-Era Arabic Literature: Ibn Ma'Sûm's Work Titled Sulvetu'l-Garib and Usvetu'l-Erib

Abstract

Ottoman-era Arabic literature represents a significant stage in the historical development of Arabic literature. Compared to other periods, Ottoman-era Arabic literature does not give the impression of decline, as is sometimes claimed; on the contrary, it contains elements of development and transformation in various aspects. This article examines the travelogue entitled Sulvetu'l-garîb and usvetu'l-erîb of Ibn Ma'sûm, one of the important scholarly and literary figures of that period. The aim of this study is to conduct a content analysis of Ibn Ma'sûm's travelogue using the document analysis method, a qualitative research method. The work presents a geographical, literary, and cultural panorama within the framework of the classical travelogue tradition. It details the author's journey, which lasted a total of nineteen

Screened by

Except where otherwise noted, content in this article is licensed under a Creative Commons 4.0 International license. Icons by Font Awesome.

months, by land and sea, between Arabia (Mecca) and India (Hyderabad). The travelogue is rich in content, containing not only events and observations made during the journey, but also encyclopedic information and biographies on various subjects. The author's embellishment of the work with numerous examples of poetry and prose, and the extensive inclusion of cultural information, are noteworthy elements that enhance the fluidity and literary value of the travelogue. The narrative features many prominent figures, including scholars, rulers, sultans, philosophers, historians, writers, and poets. Furthermore, poems by important poets and personalities have been included according to the topics discussed.

Keywords: Ibn Ma'sûm, Sulvetu'l-garîb and usvetu'l-erîb, Ottoman-era Arabic literature, Journey, Travelogue

Giriş

Arap Yarımadası, Emevîler ve Abbâsîlerden sonra yaklaşık üç asır boyunca Memlûklerin (648–922/1250–1516) hâkimiyeti altında kalmıştır. 922/1516 yılında Osmanlı ordusunun Memlûk Devleti'ni mağlup etmesiyle Arap ülkelerinin büyük bir kısmı Osmanlı idaresine katılmıştır. Bu nedenle birçok Arap edebiyat tarihçisi, Arap edebiyatında Osmanlı döneminin başlangıcını bu tarih ile ilişkilendirmiş ve dönemi müstakil bir edebî süreç olarak değerlendirmiştir (Ferrûh, 1965, s. 5; Brockelmann, 1995, s. 37). Corcî Zeydân'ın (1983) *Târîhu Âdâbi'l-Lugati'l-'Arabiyye* adlı eseri, Arap edebiyatını tarihsel dönemlere ayırarak sistematik biçimde inceleyen ve Osmanlı dönemini müstakil bir edebî dönem olarak ele alan ilk çalışmalar arasında kabul edilmektedir. Zeydân, söz konusu eserinde Osmanlı dönemini 923/1517 yılında başlatmakta ve Napolyon'un Mısır'ı işgal ettiği 1213/1798 yılıyla sonlandırmaktadır (Zeydân, 1983, s. 289).

Arap edebiyatının bu dönemini ele alan eserlerin, gerek metot gerekse dönemle ilgili verdiği bilgiler açısından oldukça karmaşık, düzensiz ve çelişkilerle dolu olduğu görülür. Bunun temel nedeni, bu dönemi inceleyen eserlerin akademik, tarihi ve derinlemesine incelemeler olmaktan ziyade Arap ülkelerindeki orta ve yükseköğretimde öğrencilere verilmek üzere hazırlanan yüzeysel, objektiflikten uzak, ön yargılı ve büyük çoğunlukla da araştırmalarını bilimsel temeller üzerine oturtmak yerine Osmanlı-Türk düşmanlığı üzerine oturtan oryantalist araştırmacıların öne sürdüğü ve Arap bilim adamlarınca da hiçbir inceleme yapılmadan kabul edilip dillendirilen bilgilerden oluşmasıdır (Demirayak, 2015, s. 38). Bu çerçevede, bazı araştırmacılar tarafından bu dönemin genellikle "ihmal edilmiş" veya "yok sayılmış" bir dönem olarak nitelendirildiği görülmektedir. Bu görüşün en önemli temsilcileri arasında, bu dönemde kültürel ve edebî faaliyetlerin zayıfladığını ileri süren Fransız oryantalist Régis Blachère (öl. 1973) bulunmaktadır (Blachère, 1984, s. 14). Osmanlı dönemine yönelik sistematik bir yok sayma tavrının ve çok yönlü olumsuz değerlendirmelerin varlığı, bu dönemin hakkıyla anlaşılmasını güçleştirmiş; Arap edebiyatında Osmanlı dönemine dair menfi bir algının yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır. Oysa söz konusu dönem incelendiğinde, Arap edebiyatının önceki dönemlerin bir devamı niteliğinde olduğu, edebî üretimin kesintiye uğramadığı ve aksine çeşitli açılardan yenilenerek varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Dolayısıyla Osmanlı dönemi Arap edebiyatı, önceki dönemlerden geri kalan değil, kendi koşulları içinde gelişimini sürdüren ve edebî mirası zenginleştiren bir dönem olarak değerlendirilmelidir (Demirayak, 2015, s. 11).

Osmanlı dönemi Arap edebiyatı eserlerine baktığımızda medih, hiciv, gurbet şiirleri, gazel, nesir çalışmaları, yazışmalar ve özellikle seyahatnameler bu dönemin en önemli edebî ürünleri olarak devamını sürdürdüğü görülmektedir. Tarih boyunca Arap dünyasında pek çok beldeden farklı amaçlarla çeşitli seyahatler yapılmıştır. Bu nedenle, her milletin edebiyatında olduğu gibi Arap edebiyatında da seyahatnameler önemli bir yer tutmaktadır (Ünal, 2021, s. 10; Ünal, 2023, s. 703).

Arap edebiyatında gezi edebiyatı köklü bir geçmişe sahiptir. Günümüze ulaşan ilk örnekler Abbasi dönemine kadar uzanır. Osmanlı dönemi ise birçok alanda yoğun bir hareketlilikle karakterize edilir. Bu hareketliliğe gezi edebiyatının gelişimi eşlik etmiş, şehirlerarası seyahat eden eğitimli kişilerin; yolculuk sırasında tanık oldukları olayları, gözlemlerini ve karşılaştıkları önemli şahsiyetleri kayda geçirmeleri adeta bir gelenek haline gelmiştir. Böylece gezi türü eserlerin sayısı artmıştır

(Elhajhamed, 2019, s. 207). Dolayısıyla, Osmanlı dönemi Arap edebiyatında dikkate değer bir niceliğe ulaşan seyahatname literatürünün mevcut olduğu görülmektedir. Bu eserler, başka yerlerde rastlanamayacak kalıcı izler bırakmaları bakımından büyük bir edebi değere sahiptir. Öyle ki birçok kaside, ancak şair bir yolculuğa niyetlendiğinde kaleme alınmış; dostlar arasındaki pek çok edebi yazışma, yalnızca bu seyahatnamelerin sayfaları arasında günümüze ulaşabilmiştir. Ayrıca bu eserler, diğer kaynaklarda izine rastlayamadığımız bazı "meçhul kalmış şahsiyetler" hakkında biyografik bilgiler sunmaktadır. Seyyahlar, yolculukları boyunca karşılaştıkları âlimleri, din ve devlet adamlarını eserlerinde tanıtarak bu boşluğu doldurmuşlardır (Al-A'sar, 2016, s. 185).

Arap edebiyatında Osmanlı dönemine kadar İbn Fadlân'ın (ö. 309/921) seyahatnamesi, Ebû Hâmid el-Gırnâtî'nin (ö. 566/1170) *Tuhfetu'l-elbâb*'ı, Muhammed b. Ahmed b. Cübeyr'in (ö. 614/1217) *Rihletu İbn Cübeyr*'i ve İbn Battûta'nın (ö. 779/1377) *Tuhfetu'n-nuzzâr* adlı eseri üslup ve anlatı biçimi açısından seyahatname türünün temel kaynakları arasında yer alır (Demirayak, 2015, s. 15). Osmanlı dönemi Arap edebiyatında ise; el-Gazzî'nin (ö. 984/1577) *el-Mataliu'l-bedriyye fi'l-menâzili'r-rûmiyye*, el-Ayyâşî'nin (ö. 1059/1649) *er-Rihletu'l-Ayyâşîyye*, el-Hafacî'nin (ö. 1069/1659) *Reyhânetu'l-elibbâ ve zehrâtu'l-hayâti'd-dunyâ*, el-Muhibbî'nin (ö. 1082/1671) *er-Rihletu'l-halebiyye ve'r rihletu'l-misriyye*, el-Faradî'nin (ö. 1090/1679) *el-İşârât ilâ emâkini'z-ziyârât*, İbn Ma'sûm'un (ö. 1120/1708) *Sulvetu'l-garîb ve usvetu'l-erîb*, Abdülğânî en-Nablûsî'nin (ö. 1143/1730) *el-Hadratu'l-unsîyye fi'r-rihleti'l-kudsiyye* ve Mustafa Es'ad b. Ahmed el-Lukaymî ed-Dimyâtî'nin (ö. 1178/1759) *Letâifu unsi'l-celîl fi tehâufîl-Kuds ve'l-Celîl ve Mevâni'u'l-uns bi rihleti li vâdi'l-Kuds* isimli eserleri bulunmaktadır (Demirayak, 2015, s. 455).

Miladi on altıncı yüzyılın ilk çeyreğinde Arap topraklarının Osmanlı hâkimiyetine girmesini takiben ortaya çıkan geniş kapsamlı edebî faaliyetlere dair akademik çalışmaların oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, İbn Ma'sûm'un hayatı, şahsiyeti ve edebî kimliğinin çok yönlü biçimde ele alınması, literatüre anlamlı katkılar sunma potansiyeli taşımaktadır. Bu gereklilik, iki ana eksen çerçevesinde temellendirilebilir. Birinci olarak, İbn Ma'sûm'un Osmanlı döneminde yetişmiş önemli edebî şahsiyetlerden biri olması dikkat çekmektedir. Nitekim İbn Ma'sûm, dönemin seçkin âlimlerinden ders almış; hadis, kelâm, fıkıh ile Arap dili ve edebiyatı sahalarında temayüz etmiştir. Ayrıca ilmî seyahatleri esnasında farklı bölgelerdeki âlimlerle gerçekleştirdiği münazaralar, şiir meclisleri ve edebî müsabakalara aktif katılımı ile geniş bir entelektüel çevreyle kurduğu sürekli etkileşim, onun ilmî ve edebî şahsiyetini belirgin kılan unsurlar arasında yer almaktadır. İkincisi, İbn Ma'sûm'un çok sayıda eser kaleme almış olmasıdır. Bu eserler içinde müellifin şahsi hayatına dair önemli bilgiler içeren *Sulvetu'l-garîb ve usvetu'l-erîb* adlı seyahatnamenin özel bir yeri bulunmaktadır. Söz konusu eser, özetle, müellifin Arabistan (özellikle Mekke) ile Hindistan (Haydârâbad) arasında gerçekleştirdiği yolculuklara dair gözlemlerini, çeşitli konulara ilişkin ansiklopedik nitelikte bilgileri (biyografi, astronomi, coğrafya, tarih, tıp, botanik, zooloji vb.) ve birçok şiir örneğini ihtiva etmektedir. Bu yönleriyle seyahatnamenin incelenmesi, Osmanlı dönemi Arap edebiyatına ilişkin araştırmalara önemli bir katkı sağlayacaktır.

1. Seyahat Kavramı ve Seyahat Edebiyatı

"Gezi" sözcüğüyle eş anlamlı olan "seyahat (siyâhat)" kelimesi Arapçadan Türkçeye geçmiş olup "suyun yeryüzünde sürekli olarak akması" anlamına gelen (سبح) "s y h" kökünün mastarıdır. "Siyâha" (السياحة); yürümek, gitmek, yolculuk yapmak, dolaşmak ve görmek anlamlarını ihtiva etmektedir. Ayrıca, suyun yeryüzünde akıp gitmesi gibi yolculuk amacıyla yeryüzünde gezip dolaşan kişilere de "*sâih*" veya "*seyyâh*" adı verilmektedir (İbn Manzûr, 1968, s. 492; ez-Zebîdî, 1965, s. 490). Arap dilinde; "seyahat" kavramı gezi, göç ve yolculuk anlamına gelen "rihle/rehalât" terimi ile ifade edilmekte ve "seyahatname" türüne de "er-Rihle, Edebu'r-Rihle veya Edebu'r-Rehalât" adı verilmektedir. Rihle, maddi veya manevi bir amacı gerçekleştirmek için bir yerden başka bir yere ulaşmak anlamına gelen ve (رحل) "rahl" mastarından türetilen bir isimdir (ez-Zebîdî, 1965, s. 54; el-Mevâfi, 1995, s. 23).

Seyahatname kavramı; Arapça "seyahat (aslı siyâhat)" ile Farsça "nâme (mektup)" sözcüklerinin birleşmesiyle oluşmuştur (Meydan Larousse Ansiklopedisi, 1973, s. 230). Seyahatnameler, kısaca "gezi hatıraları" kitabıdır. Türk edebiyatında "seyahatname" olarak adlandırılan gezi yazıları, Fars

edebiyatında “sefername” adıyla Arap edebiyatında ise “rihle” kavramı ile ifade edilmektedir (Yazıcı, 2009, s. 9). Başlangıçta edebî çalışmalarda yalnızca “seyahat” kelimesi kullanılırken, ilerleyen dönemlerde bu kavram “edebiyat” terimiyle birlikte kullanılmaya başlanmıştır. “Seyahat edebiyatı” ifadesi Arap edebiyatına Batı dillerinden geçmiştir. Nitekim Arap seyyahı İbn Battûta’nın (ö. 770/1368-69) seyahatnamesinin on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren farklı dillere çevrilmesi, bu kavramın Arap edebiyatında kullanılmasını yaygınlaştırmıştır (Yazıcı, 2011, s. 99). Arap dünyasında ise farklı amaçlarla gerçekleştirilen pek çok seyahat türü bulunmaktadır. Bunlar genel olarak resmî görevler, ticari faaliyetler, yeni yerleri keşfetme arzusu, ilmî amaçlar ve dinî gayeler doğrultusunda yapılan yolculuklar şeklinde sınıflandırılabilir (Yazıcı, 2011, s. 105). Özellikle kutsal mekânlara yönelik yolculukları konu edinen seyahatnameler, gezi edebiyatının önemli bir bölümünü oluşturur (Kandil, 2002, s. 19).

Bu çerçevede bir tanım yapmak gerekirse; seyahat edebiyatı, “gezilen yerlerde karşılaşılan maddi ve manevi unsurların belirli edebî ilkelere uygun biçimde anlatıldığı bir düz yazı türü” olarak nitelendirilebilir (Maden, 2008, s.156). Seyahatnameler; yurt içinde ya da dışında ziyaret edilen yerlerin dikkat çekici ve farklılık arz eden yönlerini, ayrıca ilgili coğrafyanın o dönemdeki sosyal, ekonomik, kültürel ve ilmi niteliklerini yalın fakat içten bir dille ortaya koymaları bakımından edebî değer taşır. Bunun yanı sıra seyahatnâmeler, kültürel hayatın önemli unsurlarından biri olarak, geçmiş dönemlere ait dil, din, edebiyat, folklor, iktisat, tarih ve toplumsal yaşam gibi çeşitli alanlara dair bilgi edinmemizi sağlayan temel kaynaklar arasında yer almaktadır (el-Mevâfi, 1995, s. 208).

Seyahatnamelerde dil ve anlatım önemli bir yer tutar; çünkü edebiyatın temel unsurlarının başında dil ve anlatım gelmektedir. Seyahat türünde kullanılan dil, eseri kaleme alan müellifin entelektüel birikimiyle doğrudan ilişkilidir. Seyyahlar, gittikleri bölgelerde yaşayan halkın kültürel birikimini aktarırken hikâye, mesel, masal, bilmece, tekerleme ve benzeri birçok halk edebiyatı unsuruna yer verirler. Bu nedenle seyahatnamelerin dili genellikle sade, anlatıya dayalı ve hikâye edası taşıyan bir nitelik gösterir; yer yer mizah unsurlarına ve mübalağa sanatına da başvurulur. Bu özellikleri sebebiyle seyahatnameler, edebî kültürün önemli kaynakları arasında değerlendirilmektedir (Dayf, 1987, s. 12).

2. İbn Ma’sûm’un Hayatı

2.1. Adı ve Nesebi

Müellifin adı kaynaklarda farklı biçimlerde zikredilmektedir. Bazı araştırma eserleri ile müellifin tahkik edilmiş çalışmalarında onun adı “Seyyid Alî Hân el-Medenî” şeklinde kaydedilmiştir (en-Necefî, 1976, s. 344; İbn Ma’sûm, 1983, s. 9). Bazı kaynaklarda ise “Seyit Alî Sadruddîn b. Ma’sûm el-Medenî” ve “Alî Sadruddîn el-Medenî b. Ahmed Nizâmuddîn el-Hasanî el-Hüseynî” şeklinde nesebini gösteren bir isim tanımlanmaktadır (İbn Ma’sûm, 1968, s. 2). Ayrıca, İbn Ma’sûm soyunun Hz. Hüseyin’in torunu Zeyd b. Ali Zeynelâbidîn’e ulaştığını ifade etmekte ve böylece nesebini emîrü’l-müminîn Ali b. Ebî Tâlib’e dayandırmaktadır (İbn Ma’sûm, 2013, s. 10; İbn Ma’sûm, 1988a, s. 53). Müellif, nesebi ile ilgili şu ek bilgileri de vermektedir: “İran’ın Şîrâz bölgesine ilk göç eden dedelerimizden Ali Ebu Said el-Nusaybinî’dir. Şîrâz’dan Mekke’ye ilk giden ise es-Seyyid Muhammed Ma’sûm’dur” (İbn Ma’sûm, 1988a, s. 85).

2.2. Lakabı ve Künyesi

İbn Ma’sûm birden fazla lakap ile tanındı. Bunlardan biri “Sadruddin” lakabıdır. Bu lakap dedelerinden gelme bir isimdir. Yine “Ali Han” lakabı ile tanınmaktadır. Bu lakap, müellif Hindistan’dayken Bâbü’r Hükümdarı Evrengzîb (ö. 1119/1707) tarafından kendisine verilmiştir (en-Necefî, 1976, s. 349). İbn Ma’sûm, doğduğu yere izafeten en ünlü lakabı olan “el-Medenî” olarak da vasıflandırılmıştır. İbn Ma’sûm’un on altı atası Şîrâz’da yaşadığından, “Şîrâzî” olarak da bilinmektedir. Künyesi İbn Ma’sûm’dur. Bu künye babasının silsilesinden olan ilk dedesinin ismidir. İbn Ma’sûm daha çok bu künye ile meşhur olmuştur (en-Necefî, 1976, s. 346).

2.3. Ailesi

İbn Ma'sûm, aslen Şirâzlı olup sonradan Medine'ye göç eden bir aileye mensuptur. Ailesi ilim, irfan ve edep ile tanınmakta ve asil bir soy silsilesinden gelmektedir (el-Muhibbî, 1968, s.172). Soyu baba tarafından matematik, kelâm, felsefe, mantık ve astronomi âlimi Mîr Gıyâseddin Mansûr (ö. 949/1542) ile bir filozof ve âlim olan Sadreddîn-i Şirâzî'ye (ö. 1050/1641) ulaşır. Validesi Şeyh Muhammed İbn Ahmed el-Menûfî'nin (ö.1044/1612) kızı olarak bilinmektedir. Dayısı Abdulcevad el-Menûfî (ö.1068/1657) ise Mekke şehrinin edip ve âlimlerinden biridir. İbn Ma'sûm'un beşikte iken annesini yitirdiği belirtilmektedir. Babası o henüz iki yaşında iken bir görev nedeniyle Hindistan'a gitmiştir. Bu nedenle, İbn Ma'sûm on dört yaşına kadar halasının yanında kaldı. Elimizdeki kaynaklar İbn Ma'sûm'un aile fertleri ile olan bağları hakkında ayrıntılı bilgi vermemektedir. Kaleme aldığı kasidelerinden kendisi ile babası arasında sağlam bir bağ olduğu anlaşılmaktadır. Yine mevcut eser ve kasidelerden Ye'lâ Muhammed Yahyâ (ö.1092/1681) isminde bir erkek kardeşi ile bir de kız kardeşi olduğu anlaşılmaktadır. Müellifin biyografisini yazan kaynaklar İbn Ma'sûm'un evliliği ve çocukları ile ilgili bilgilere yer vermemiştir (el-Muhibbî, 1968, s. 174; el-Muhibbî, 1988, s. 303). Müellifin, genç yaşta vefat eden İbrahim (ö. 1101/1689) adlı bir çocuk için kaleme aldığı mersiye, söz konusu çocuğun müellifin kendi evladı olabileceği sonucuna ulaşılmaktadır (İbn Ma'sûm, 1988b, s. 477; el-Buleyhîd, 2007, s. 44).

2.4. Doğumu ve Yetiştirmesi

İbn Ma'sûm hicri 15 Cemâziyelevvel 1052'de (11 Ağustos 1642) Medine'de doğdu (en-Necefi, 1976, s. 349; el-Bağdâdî, 1982, s. 763; el-Emin, 1983, s. 38). Mekke'de doğduğunu söyleyenler varsa da bu anlaşmazlığı İbn Ma'sûm, divanında yer alan bazı şiirlerde Hz. Peygamberi (s.a.v.) överken, dünyaya geldiği yeri Medine olarak ifade ederek ortadan kaldırmaktadır. Aşağıdaki beyit buna örnek olarak verilmektedir (İbn Ma'sûm, 1988b, s. 137).

وَبَوَّئِي طَيْبَةً مَوْطِنًا فَإِنَّهَا لِي سَابِقًا مَوْلِدًا

"Beni Taybe'ye (Medine'ye) yerleştir. Zira orası doğduğum yerdir"

Müellif, çocukluk döneminde ailesiyle birlikte Mekke'ye yerleşmiştir. Ancak biyografisine ilişkin temel kaynaklardan olan *el-Gadîr* ve *Hulâsatu'l-eser* gibi eserler onun Mekke'de geçirdiği yıllara dair herhangi bir bilgi aktarmamaktadır (el-Buleyhîd, 2007, s. 44).

Babasının, müellifin doğumundan iki yıl sonra, 1054/1644 yılında Hindistan'ın Haydarâbâd hükümdarı Abdullah Kutubşah tarafından resmî bir göreve davet edilmesi üzerine bu bölgeye göç ettiği bilinmektedir (İbn Ma'sûm, 1988a, s. 29-30). Müellifin babasının Sultan Abdullah Kutubşah'ın hizmetinde Nâibü's-Saltana (sultan vekili) olarak göreve başlamasının ardından İbn Ma'sûm, Mekke'de kalarak eğitimine devam etmiştir. Müellif on iki yıl sonra, 1066/1656 yılında Haydarâbâd sultanı tarafından gönderilen bir heyetle birlikte Haydarâbâd'a gitmek üzere yolculuğa çıkmıştır. İbn Ma'sûm, 1068/1657 yılında Hindistan'a ulaşmış ve burada bulunduğu süre boyunca ilmî faaliyetlerini sürdürmüştür. Müellif burada babasının himayesinde yetişmiş ve devlet teşkilatının önemli kademelerinde çeşitli görevlerde bulunmuştur (en-Necefi, 1976, s. 344).

2.5. Eğitimi

Müellifin ilk eğitimine dair elimizde yeterli bilgi bulunmamakla birlikte, kaleme aldığı eserlerden bazı çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Müellifin eğitim hayatı iki dönem hâlinde değerlendirilebilir. Birinci dönem, on dört yaşına kadar bulunduğu Mekke hayatını; ikinci dönem ise fiilen kırk altı yıl yaşadığı Hindistan hayatını kapsamaktadır. Mekke döneminde çocukluğunu halası ve dayılarının koruması altında geçiren müellif, temel eğitimini büyük ölçüde bu aile çevresinden almıştır. Nitekim müellif, Mekke döneminde eğitim aldığı hocalara eserlerinde çeşitli işaretlerle temas etmektedir (İbn Ma'sûm, 1960, s. 307). İbn Ma'sûm, çocukluk yıllarında Kur'an'ın büyük bir kısmını ezberlemiştir. Hindistan döneminde ise gençlik yıllarını, edip ve şair olan babasının yanı sıra onun ilmî ve edebî çevresinde geçirmiştir (İbn Ma'sûm, 1988a, s. 206). Babasının yönetiminde bulunan Haydarâbâd Kütüphanesi sayesinde çok sayıda esere erişim imkânı elde etmiş ve bu durum ilmî

birikimini önemli ölçüde geliştirmiştir (İbn Ma'sûm, 1988b, s. 9).

2.6. Hocaları

İbn Ma'sûm, Mekke'de bulunduğu dönemde karşılaştığı ve ders halkalarına katıldığı bazı âlimlerin isimlerini kaydetmektedir. Ancak müellifin bu şahsiyetlerden ne ölçüde istifade ettiği veya ilmî ilişkilerinin mahiyeti tam olarak bilinmemektedir.

İbn Ma'sûm Hindistan'da iken başta âlim ve şair babası Ahmed Nizâmuddîn (ö. 1086/1675) olmak üzere Ca'fer b. Kemâleddin el-Bahrânî (ö. 1088/1677), Şeyh Muhammed b. Ali İbn Mahmud İbn Yusuf İbn İbrahim eş-Şâmî (ö. 1090/1679) ve Muhammed Ali eş-Şâmî el-Haşri el-Âmilî (ö. 1093/1682) gibi hocalardan öğrenim görmüştür (el-Emin, 1983, s. 40).

Eserlerinde adı geçen âlimlerden bazıları şu şekilde sıralanabilir (İbn Ma'sûm, 1960, s. 217-307):

- a) Muhammed Bâkır el-Horasânî (ö. 1090/1679)
- b) Zeynuddîn b. Hasan eş-Şâmî el-Âmilî (ö. 1062/1652)
- c) Ali b. Ebü'l-Hasan eş-Şâmî el-Âmilî (ö. 1068/1658)
- d) Şeyh Abdullah Bakşîr el-Mekkî (ö. 1076/1665)

2.7. Şahsiyeti ve Edebi Kişiliği

Müellif köklü bir aileye mensuptur ve bu aile ilim ve edebiyat alanlarında önemli roller üstlenmiştir. Dolayısıyla ailesinden gelen bazı meziyet ve sıfatların ona intikal ettiği anlaşılmaktadır. Yumuşak huyluluk, ilme karşı sevgi ve âlimlerin meclislerinde bulunma isteği bu niteliklere örnek olarak verilebilir. Babasının dost çevresinde edebî ve ilmî tartışmaların yapıldığı meclislerde yer almak, onun kültürel gelişiminde belirleyici bir rol oynamıştır. Ayrıca müellifin sabır, metanet ve gayret gibi bazı hasletlerle donanmasında gurbette yaşamış olmasının etkisi büyüktür. Vatanından ayrılışı ve uzun süre yabancı bir coğrafyada bulunması, onu zamanın zorlukları karşısında daima sabırlı kılmıştır. Bunun yanı sıra, baba ve atalarından miras aldığı ahlaki değerlere bağlı kalması da onun karakterinin dikkat çekici yönlerindendir. Müellifin şahsiyetinin temel unsurlarından biri de sadakat ve ihlâstır. Buna ek olarak, değersiz şeylerden uzak durma ve yüksek ahlaki değerleri arzulama niteliği de onun kişiliğinde açık biçimde görülmektedir. Vatanına bağlılığı ise son derece güçlüdür; Hindistan'da bulunduğu yıllar boyunca bu duygu hiçbir zaman zayıflamamış, daima memleketini hatırlamış ve ona karşı derin bir özlem hissetmiştir (İbn Ma'sûm, 1988a, s. 207-218).

Babasının etrafında "ayan meclisi" adı altında toplanan seçkin âlim ve edipler bulunmaktaydı. Müellifin bu dönemin önde gelen edip ve âlimleriyle kurduğu temas, onun üzerinde belirgin bir edebî etki bırakmıştır. Bu sebeple müellif, farklı türlerde çok sayıda şiir denemesinde bulunmuştur. Ancak Şîî mezhebine mensup olması, çevresiyle kurduğu ilişkileri bir ölçüde sınırlamıştır (İbn Ma'sûm, 1983, s. 458). Nadir eserlerin yer aldığı Haydarâbâd kütüphanesinden geniş ölçüde istifade etmesi de ilmî birikimine önemli katkılar sağlamıştır. Bu kültürel birikimin izleri, onun gerek şiir gerekse nesir türündeki eserlerinde açık bir şekilde görülmektedir (el-Bağdâdî, 1982, s. 763; el-Muhibbî, 1988, s. 495).

İbn Ma'sûm, genç yaşlarda şiir yazmaya başlamış; özellikle methiye ve mersiye türleri başta olmak üzere gazel, hamâse, tasvir ve hamriyyât gibi alanlarda çok sayıda kaside kaleme almıştır. Şiirleri hem aruz ölçüsü hem de anlam bakımından düzgün olup yüksek bir edebî seviyeye sahiptir. Müellife ait şiirlerin büyük çoğunluğunu Hz. Peygamber (s.a.v.), babası, soyu, hocaları ve dostları için yazdığı methiye ve mersiye türleri oluşturmaktadır. Bu yönüyle, kendisi gibi Hz. Hüseyin (r.a.) soyundan gelen şair Şerîf er-Radî'ye (ö. 406/1015) benzetilmektedir. Her ne kadar bedî ilmine vâkıf bir isim olsa da İbn Ma'sûm bedîiye türündeki şiirleri dışında edebî sanatlarla yoğun biçimde yer vermemiş ve hiciv türünden de uzak durmuştur. Eserlerinde çok sayıda âlimin görüşlerine, müfessirlerin tefsirlerine ve fakihlerin içtihatlarına atıflarda bulunmuş; bu bilgileri kendi ilmî birikimi süzgecinden geçirerek hatalı bulduğu noktaları göstermiş ve kendi tercihlerine yer vermiştir. Zaman zaman kendine özgü yeni

görüşler ortaya koyduğu gibi, bazı şairlere ait beyitleri nahiv kuralları çerçevesinde tashih ettiği de görülmektedir (İbn Ma'sûm, 1968, s. 54; el-Muhibbî, 1988, s. 457).

Müellif, dil alanında yüksek bir kabiliyete sahiptir. Arapça ve fıkıhta derin bir âlim olup Arapçanın yanı sıra Farsçayı da iyi derecede bilmektedir. Nitekim Evrengzib döneminde devlet kademelerinde üst düzey görevler üstlenmiştir. O dönemde devletin resmî dilinin Farsça olması, onun bu dildeki yetkinliğini göstermektedir. Bunun dışında Hint dillerinden herhangi birini bildiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır (Ergin, 2004, s. 56; Ergin, 2006, s. 211).

2.8. Vefatı

Müellifin hayat yolculuğunun son durağı Şirâz olmuştur. Ömrünün son iki yılını burada ilmî faaliyetlerle geçirmiş ve 1120/1708 yılında vefat etmiştir. Naşı, 'Çerâğ-ı Cihân' (Şah Çerağ) lakabıyla tanınan Seyyid Ahmed b. Mûsâ b. Ca'fer'in hazîresindeki büyük dedesi Gıyâseddin Mansûr'un kabrinin yakınına defnedilmiştir. Vefat yılına dair 1117, 1118, 1119 ve 1120 olmak üzere dört farklı rivayet vardır. Kaynakların önemli bir kısmı 1119 ve 1120 yıllarını daha güçlü ihtimal olarak değerlendirmektedir. Bu veriler ışığında, onun 1120 yılında vefat ettiği yönündeki kanaat genel kabul görmektedir (en-Necefi, 1976, s. 349).

2.9. Eserleri

İbn Ma'sûm, başta Arap edebiyatı olmak üzere çeşitli ilim dallarında pek çok eser kaleme almıştır. İbn Ma'sûm'un bilinen başlıca eserleri şunlardır:

1. *Riyâzu's-sâlikîn fî şerhi sahîfeti seyyidi's-sâcîdin*: Müellifin, Necmeddin Bahâ eş-Şeref el-Alevî tarafından rivayet edilen ve İmam Zeynelâbidîn'e nispet edilen elli dört dua ile münâcâtı içeren eser üzerine 1106/1694 yılında kaleme aldığı şerhtir. Eserin çeşitli baskıları ise 1988, 1994 ve 2013 yıllarında İran'da yapılmıştır (el-Bağdâdî, 1982, s. 763).

2. *el-Kelîmu't-tayyib ve'l-gaysu's-sayyib fî'l-ed'iyeti'l-me'sûre*: Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Ehl-i beyt'ten bize intikal eden duaları ihtiva etmektedir (en-Necefi, 1976, s. 348).

3. *el-Hadâ'iku'n-nediyye fî şerhi'l-fevâ'idî's-samedîyye*: Bahâeddin el-Âmilî'nin, kardeşi Abdussamed için yazdığı nahve dair eserin şerhi olup 1079'da (1668-69) telif edilmiştir. Müellifin bu eser üzerine iki şerhi bulunmaktadır (en-Necefi, 1976, s. 348).

4. *Envâru'r-rebî' fî envâ'il-bedî'*: Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ithafen 1077/1666-67 yılında kaleme alınmış, 155 bedî' sanatı içeren ve 149 beyitten oluşan bedîyye tarzındaki kasidenin şerhini ihtiva etmektedir. Eser iki kez neşredilmiştir. İlk baskı 1304/1886 yılında İran'da tek cilt hâlinde yapılmış; ikinci baskı ise 1969'da Numan Matbaası tarafından Irak'ta yedi cilt olarak basılmıştır (en-Necefi, 1976, s. 404).

5. *ed-Derecâtu'r-refî'a fî tabakâtî'l-imâmiyye mine's-şî'a*: Eserde, sahâbe, tâbiîn ve hadisleri doğrudan aktaran muhaddisler ile birlikte fakihler, kelâm ve felsefe ehli, Arap dili ve edebiyatı âlimleri, mutasavvıflar, hükümdarlar, emîrler, vezirler, şairler ve ilim dünyasında temayüz etmiş kadın şahsiyetler toplam on iki bölüm hâlinde ele alınmıştır. Ayrıca Şîî İmâmiyye mezhebine mensup âlimlerin biyografilerine de yer verilmiştir. İlk baskısı 1962'de Irak'ın Necef bölgesinde Haydariye Matbaası tarafından yapılmış, son baskısı ise 1983 yılında dokuz cilt hâlinde ilmî kamuoyuna sunulmuştur (Ergin, 2004, s. 60-61; el-Buleyhîd, 2007, s. 107).

6. *Sulâfetu'l-'asr fî mehâsini's-şu'arâ bi-kulli mısır*: Müellif, XI. (XVII.) yüzyılda yaşayan şairlerin biyografileri ile şiirlerinden örnekler içeren eserini 1082/1671 yılında Hindistan'da kaleme almıştır (en-Necefi, 1976, s. 348). Eser 1324/1906 yılında Mısır'da yayımlanmış; daha sonra biri Katar'da, diğeri İran'da olmak üzere iki baskısı daha yapılmıştır. Son olarak 2009 yılında Mahmud Halef el-Badi tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir. Ayrıca, bu eserle ilgili bir makale çalışması Abdullah Gümüşsoy (2023) tarafından "Arap edebiyatında Tabakât geleneği: İbn Ma'sûm el-Medenî'nin Sulâfetu'l-Asr adlı eseri çerçevesinde bir inceleme" başlığı altında yayımlanmıştır.

7. *Dîvân*: Eser, yaklaşık 5000 beyitten meydana gelmektedir ve müellifin vefatının ardından

derlenmiştir. Tahkikli baskısı Şâkir Hâdî Şukr tarafından yayımlanmıştır (Beyrut, 1408/1988).

8. *Sulvetu'l-garîb ve usvetu'l-erîb*: Osmanlı dönemi Arap edebiyatının önemli seyahatname eserlerinden biridir. Müellifin Mekke-Hindistan yolculuğu esnasında gördüğü yerleri, ilginç olayları, karşılaştığı kimseleri, onlarla yaptığı müzakere ve tartışmaları anlattığı biyografik, edebi, tarihi değeri olan bir eserdir. İbn Ma'sûm 1064'te (1654) başladığı, on dokuz ay süren yolculuğunu 1074-1075 (1663-1664) yıllarında kaleme almıştır (İbn Ma'sûm, 1988, s. 328).

İbn Ma'sûm'un bazı eserleri günümüze ulaşmamış, yalnızca adları kaynaklarda zikredilmiştir. İbn Ma'sûm'un adları bilinen diğer eserleri ise şunlardır:

1. *Muvazzihu'r-reşâd fî şerhi'l-İrşâd*: Teftâzânî'nin nahve dair *İrşâdü'l-hâdî* adlı eserinin şerhidir (el-Emin, 1983, s. 39).

2. *et-Tırâz fî ilmi'l-luğa*: Fîrûzâbâdî'nin *Kamûs* eseri tarzında kaleme alınan bir sözlük olup müellifin tamamlayamadığı en son çalışmasıdır (el-Hânsârî, 1971, s. 395).

3. *Mulhaku Sulâfeti'l-asr (Tezyîlu's-Sulâfe)*: *Sulâfeti'l-asr* kitabının ekidir. Biyografiler yer almaktadır. Edebi ve incelik dolu bir eser olduğu belirtilmektedir (en-Necefî, 1976, s. 348).

4. *Mihakku'l-karîz*: Müellif, *Envâru'r-rebî' fî envâ'i'l-bedî'* eserinde bu kitabın ismini zikretmiştir (İbn Ma'sûm, 1968, s. 284; İbn Ma'sûm, 1988b, s. 14).

5. *Ahvâlu's-sahâbe ve't-tâbi'în ve'l-ulemâ*: Sahâbe, tabiin ve âlimlerle ilgili bilgileri ihtiva eden bir eserdir. Sadece sahâbeler hakkındaki bölümün bir kısmı yazılabilmektedir (Ergin, 2004, s. 73).

6. *ez-Zehre*: Nahivle ilgilidir (el-Emin, 1983, s. 40).

7. *Risâle fî'l-muselsele bi'l-âbâ*: Müellif, bu eserde atalarından intikal eden beş hadis-i şerifi şerh etmiştir. Eser 1109 /1697 yılında tamamlanmıştır (el-Emin, 1983, s. 40).

8. *Risâle fî ağılâtı'l-Fîrûzâbâdî fî'l-Kamûs*: Fîrûzâbâdî'nin *Kamûs* eserinde tespit edilen hatalar ile ilgili kaleme alınan bir çalışmadır (el-Hânsârî, 1971, s. 395).

9. *Hadîkatu'l-ilm*: 1266/1849 yılında Haydarâbâd'ta basıldığı söylenmektedir (Abdurrahman, 1981, s. 245).

10. *Nefsetu'l-masdûr*: Müellif, *Envâru'r-rebî' fî envâ'i'l-bedî'* eserinde bu kitabın ismini belirtmektedir (İbn Ma'sûm, 1968, s. 343).

11. *et-Tezkire fî'l-fevâ'idî'n-nâdire*: İçeriği bilinmemektedir (el-Emin, 1983, s. 39).

3. SEYAHATNAME ESERİ İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER

Sulvetu'l-garîb ve usvetu'l-erîb, müellifin Hicaz bölgesinden, Hindistan devlet yönetiminde resmî bir görev üstlenen babasının yanına gitmek üzere gerçekleştirdiği yolculuğu konu edinmektedir. İbn Ma'sûm bu yolculuğa on dört yaşında başlamış ve yaklaşık on dokuz ay süren bir seyahatin ardından Hindistan'a ulaşmıştır. Eser, babasının talebi üzerine gerçekleşen zorunlu bir göçün ürünü olarak değerlendirilebilir. Müellif, seyahati kaleme alma düşüncesi oluştuğunda çeşitli notlar tutmuş, yirmi üç yaşına geldiğinde yolculuk anılarını sistematik bir biçimde yazıya dökmeye başlamış ve böylece söz konusu seyahatname nihai şeklini almıştır. Eser, İbn Ma'sûm'un genç yaşına ve sınırlı tecrübesine rağmen dengeli, gözleme dayalı ve ilmî bir bakış açısı sergilediğini; ayrıca müellifin potansiyelini ve yaşı itibarıyla nadir görülen edebî ve entelektüel yeteneklerini ortaya koyduğunu göstermektedir.

Müellif, seyahatnamesini ilk olarak Hindistan'a doğru yola çıktığı 1066/1656 yılında tasarlamış; genç yaşta Mekke'den ayrılarak Hindistan'da görev yapan babasının yanına gitmek üzere Haydarâbâd'tan gönderilen bir heyetle yolculuğa başlamıştır. Her ne kadar heyetteki diğer kişilere dair ayrıntı vermese de yolculuğun kara, deniz ve nehir güzergâhlarını kapsadığı ve toplam on dokuz ay sürdüğü bilinmektedir. Bu süreçte müellif, önemli gördüğü gözlemlerini kayda almış; özellikle deniz ve kara yolculuklarına dair notlar tutmuştur. Hindistan'a yerleşmesinin ardından çeşitli hocaların ilmî desteğiyle olgunlaşmış ve ilim birikimini artırmıştır. Seyahat üzerinden sekiz yıl geçtikten sonra,

1074/1663'te eseri kaleme almıştır. Eserin oluşum süreci üç aşamada gerçekleşmiştir: Mekke'den Hindistan'a yapılan yolculuk, yolculuk deneyimlerinin zihinde yeniden inşası ve yazım aşaması. Yazım süreci de müsvedde ve kitaplaştırma olmak üzere iki kademededir. Müellif, nazım ve nesri bir arada kullandığı bu çalışmasını *Sulvetu'l-garîb* ve *usvetu'l-erîb* (Yabancı'nın Tesellisi ve Akıllı Kişinin Örneği) adıyla kültür dünyasına kazandırmıştır.

Müellif kitabının tamamlanışı hakkında şunları nakletmektedir: “Ne zaman fırsat elimize geçerse uygun bir şey eklemek gerektiği zaman onu kitaba ekleriz. Bu kitabın tamamlanma tarihi cemaziyelahir ayının bitimine bir gün kala cuma günü 1075/1664 yılıdır. Âlemlerin Rabbi olan Allah'a (c. c.) sonsuz şükürler olsun. Resûlullah'a (s.a.v.) salât ve selam olsun” (İbn Ma'sûm, 1988, s. 328).

3.1. Eserin Özellikleri

İbn Ma'sûm'un seyahatnamesini, diğer seyahatnamelerden ayıran bazı özgün nitelikler vardır. Özellikle eserin seyahatname türünü belirlerken iki temel unsur öne çıkmaktadır: Bunlardan birincisi yolculuğun gerçekleştiği mekân, ikincisi ise yolculuğun gerçekleştirilme amacıdır (el-Buleyhîd, 2017, s. 19). Seyahatnamelerin mekân temelli sınıflandırmasında genellikle ziyaret seyahatleri ile ülke içi ve ülke dışı seyahatler ayrımı yapılır. Ziyaret seyahatleri, mukaddes mekânların ziyaret edilmesi amacıyla gerçekleştirilirken, *Sulvetu'l-garîb* ve *Usvetu'l-erîb* bu kapsamın dışında kalmaktadır. Zira yazar, mukaddes mekân olan Mekke'den ayrılarak yabancı topraklara doğru bir yolculuğa çıkmıştır. Bu bağlamda söz konusu eser mekân açısından bir “dış seyahatname” türüne dâhil edilebilir. Seyahatnamelerin türlerini belirlemede yolculuğun amacı da önemli bir kriterdir. Bu noktada, yolcuyu harekete geçiren motivasyon unsurları göz önünde bulundurulmalıdır. İbn Ma'sûm'un babasının Hindistan'daki resmi görevi ve on iki yıl sonra ailesini yanına alma arzusu, eserin türünü anlamak açısından belirleyici niteliktedir. Bu nedenle seyahat, babasının ve Haydarâbâd Sultanı'nın emirleri doğrultusunda gerçekleşmiştir. Eserin metninde de müellifin yolculuğu isteksiz bir biçimde yaptığına dair vurgular bulunmaktadır. Ayrıca dönüş tarihinin belirsizliği, bu seyahati resmi bir seyahatname statüsünden uzaklaştırmaktadır. Yazarın içinde bulunduğu sosyal koşullar göz önüne alındığında yolculuk bir gurbet deneyimi olarak değerlendirilebilir. Sonuç olarak, bu eser mekân açısından “dış seyahat”, amaç açısından ise “gurbet yolculuğu” şeklinde bir seyahatname türü olarak nitelenebilir.

3.2. Eserin Dili ve Üslubu

Makalede ele alınan eser, İbn Ma'sûm'un on dört yaşında iken gerçekleştirdiği uluslararası seyahat sırasında yaptığı gözlem ve tuttuğu notlara dayanan bir seyahatname çalışmasıdır. Eser, seyahat izlenimleri dışında edebi materyaller özellikle bol ve çeşitli şiir örnekleri ve farklı bilimsel konulara dair ek bilgileri içermesi bakımından hem edebiyat kitabı hem de ansiklopedi niteliği taşımaktadır. Bununla birlikte, çok sayıda âyet ve hadis gibi dinî bilgileri de içermektedir. Nesir yönünden değerlendirildiğinde ise metnin edebî büyük bir değer taşıdığı anlaşılmaktadır.

Eser, Osmanlı döneminde kaleme alındığından dönemin Arap edebiyatı üslup ve tekniklerini yansıtmaktadır. İbn Ma'sûm; âyet, hadis, şiir, mesel, darb-ı mesel, hikâye ve nükte gibi halk edebiyatına ait unsurları, bazen başlıklar altında bazen de anlatımın akışı içinde ustalıkla kullanmıştır. Müellif, seyahat konusunun işlenişini, anlatılan mevzulara bağlı olarak önemli şair ve şahsiyetlerden şiir ve nesir örnekleri alarak desteklemiştir. Aynı zamanda tarihi, sosyal ve kültürel bilgiler de esere ekleyerek metnin zenginliğini ve akıcılığını güçlendirmiştir. Böylece eser hem biçim hem de içerik yönünden zengin bir metin niteliğine ulaşmıştır. Müellifin seyahat notlarına akıcılık katan bir diğer özellik, gözlemlerini yalnızca kendi deneyimleriyle sınırlamaması, ele aldığı mevzular hakkında yazılmış kaynaklardan yerinde ve zamanında faydalanmasıdır. Bu tür içerik zenginliğinin kullanılması ile beraber ardından tekrar metnin ana teması olan “seyahat” konusuna kaldığı yerden bütünlük içinde dönmesi de dikkate değer bir husustur.

Dil ve edebiyat açısından eser, sadelik ve hikâye tarzı anlatımıyla dikkat çekmektedir. Anlatım şekli iki temel kategoride toplanabilir: Öğretici ve açıklayıcı. Öğretici anlatım; coğrafya, tarih, siyer, biyografi, ilginç olaylar ve maceralar üzerinden yürütülürken açıklayıcı anlatım; eserin amacı, yolculuğun yapısı, hikâye kurgulama ve karakter tanımlama, çeşitli özellikler, yorumlar, açıklamalar, alıntılar ve tahayyül ile desteklenmektedir.

Arap dili ve edebiyatına katkıları açısından esere bakıldığında ise dönemin şair isimleri ve şiir örneklerinin yer aldığı görülmektedir. Bunun yanında hikâye, mesel, biyografi, mizah, ağıt, hiciv ve medih örnekleri de eserde bulunmaktadır. İbn Ma'sûm'un dili yüksek edebî Arapçadır; metin, bolca şiir, cinas, tevriyeli anlatım ve klasik belâgat sanatlarını barındırır. Şiir ve nesir arasında akıcı bir geçiş söz konusudur. Zaman zaman okuyucuya hitap eden, zaman zaman ise kendisiyle diyalog kuran bir üslup benimsenmiştir. Müellifin kendi şiirleri ve dönem şairlerinden yaptığı alıntılar, o dönemin edebî zevkini yansıtmaktadır.

3.3. Eserin Tahkiki

Eser, Şâkir Hâdî Şukr tarafından tahkik edilmiş ve 1988 yılında yayımlanmıştır. Muhakkik, 150 sayfalık orijinal esere, 1156 dipnotun yanı sıra şiir fihristi, alfabetik isim fihristi, alfabetik yer ve mekân fihristi, tahkik kaynakları ve sayfa sırasına göre mevzu fihristini eklemiştir. Şukr, toplam 407 sayfadan oluşan bu tahkikli çalışmada, eserin temin edilebilen üç farklı el yazması nüshasını dikkate almıştır. Temin edilemeyen Almanya'daki (Berlin) bir kütüphanede bulunan 6136 numaralı başka bir nüshayı dikkate almamıştır. Bu nüshalardan ikisi, Bağdat Eserler Genel Müdürlüğü'nde 9636 ve 14620 numaraları ile kayıtlıdır; üçüncü nüsha ise Bağdat Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde 12317 numara ile muhafaza edilmektedir. Birinci nüsha, Abbas el-Azzâvî (ö. 1391/1971) tarafından hazırlanmıştır. Üç nüsha, tahkik sürecinde karşılaştırılmış ve herhangi birinde tespit edilen eksiklikler diğer nüshalarla tamamlanarak, okuyucuya bütüncül bir metin sunulmuştur (İbn Ma'sûm, 1988a, s. 9).

Muhakkik'in eseri tahkik ederken izlediği yöntem şu şekilde özetlenebilir:

a) Muhakkik, yukarıda belirtilen üç nüshayı esas almış ve bunlara güvenmiştir. Söz konusu nüshalar birbirini tamamlayıcı niteliktedir. Özellikle Azzâvî'ye ait nüsha tercih edilmiştir; bunun gerekçesi olarak nüshanın eski olması, yazısının estetikliği ve okunmasının kolaylığı gösterilmiştir.

b) Nüshalarda çeşitli hatalar mevcuttur. Bu hatalar, diğer nüshalarla karşılaştırılarak düzeltilmiştir. Ancak bu tür düzeltmeler dipnotlarda yer almamıştır; çünkü tüm hataların dipnotlarla gösterilmesi, eserdeki dipnot yoğunluğunu aşırı şekilde artıracaktır.

c) Nüshalardaki rivayetlerde ihtilaf oluştuğunda, Azzâvî nüshası esas alınmış ve bu durum dipnotlarda açıklanmıştır.

d) Kaynak eserlerden yapılan alıntılarda ihtilaf durumunda, ilgili kaynakla uyumlu olan nüsha dikkate alınmış ve dipnotlarda belirtilmiştir.

e) Eserdeki metinler, mümkün olan en güvenilir ve ulaşılabilir kaynaklara dayandırılmış; karşılaşılan ihtilaflar açıkça ifade edilmiştir.

f) Muhakkik, müellifin adını anmadığı şairler hakkında, ulaşılabilen tüm bilgilere yer vermeye çalışmıştır.

g) Eserde adı geçen âlim, şair ve ediplerin mümkün olduğunca ayrıntılı isim ve biyografileri sunulmuştur. Bu kapsamda *el-A'lâm*, *Mu'cemu'l-muellifin* ve İbn Ma'sûm'un *Envâru'r-rebî* eserlerinden faydalanılmış, ulaşılabilen biyografi ve eserler ise dikkate alınmamıştır.

4. SEYAHATNAME ESERİNİN İÇERİĞİ

İbn Ma'sûm eserine önce Cenab-ı Allah'a (c.c.) hamd ve övgü ile başlamakta, ardından Peygamberimize (s.a.v.) ve onun âl ile ashâbına salât ve selam sunmaktadır. Mukaddimede, Cenab-ı Allah'ın (c.c.) Peygamberimizi (s.a.v.) kutsal Mekke'ye gönderdiği ve onun mübarek ayaklarının birçok mekâna şeref kattığı vurgulanmaktadır. Ayrıca, İslamiyet'in insanlığın fitratına uygun bir din olduğu belirtilmekte ve Peygamberimizin (s.a.v.) soyu üzerinden dualara yer verilmektedir. Müellif, Ehl-i Beyt'e, özellikle Hz. Hasan (r.a.) ve Hz. Hüseyin'e (r.a.) değinmekte ve dönemin sosyal ve siyasal şartlarına dair bazı gözlem ve yakınmalarını dile getirmektedir; bu hususları eserinde yer alan bir şiirinde şöyle ifade etmektedir (İbn Ma'sûm, 1988a, s. 16) [Kâmil]:

هَذَا زَمَانٌ لَيْسَ فِيهِ سِوَى النَّذَالَةِ وَالْجَهَالَةِ
لَمْ يَرْقَ فِيهِ صَاعِدٌ إِلَّا وَ سُلْمُهُ النَّذَالَةُ

"Bu zaman ki içinde cehalet ve adilikten başka bir şey yoktur

Bu zamanda yükselen adilik merdivenini kullanarak yükseldi."

Müellif, bu söylediklerinin o zamana has bir durum olmadığını şu veciz ifadelerle açıklamaktadır (İbn Ma'sûm, 1988a, s. 16):

حَتَّى قِيلَ: مَا فَسَدَ النَّاسُ، وَإِنَّمَا إِطْرَدَ الْقِيَاسُ، وَلَا أَظْلَمَتِ الْأَيَّامُ وَإِنَّمَا
إِمْتَدَّ الظُّلَامُ، وَ هَلْ يَفْسُدُ الشَّيْءُ إِلَّا عَنْ صَلَاحٍ، وَ يَمْسِي الْمَرْءُ إِلَّا عَنْ
إِصْبَاحٍ، وَ قَدِيمًا مَا بَثَّتِ الْأَفَاضِلُ خُطُوبَ الدَّهْرِ وَ نَكُوبَ الزَّمَنِ، وَ نَثَّتْ
مِنْ أَهْوَالِ أَحْوَالِهَا بَخْسَ الْحِظِّ وَ وَكَسَ الثَّمَنِ، وَ كَمْ جَدَّتْ بِجُدُودِهَا الْعَوَائِرُ فِي هَذِهِ
الدُّنْيَا لِنَيْلِ الْعُلْيَاءِ، فَضَرَبْتُ شَرْقًا وَ غَرْبًا، وَ أَوْغَلْتُ بُعْدًا وَ قُرْبًا، فَلَمْ تَحْصُلْ
عَلَى طَائِلٍ، وَمَا أَشْبَهَ الْأَوَاخِرَ بِالْأَوَائِلِ.

"Hatta denildi ki: İnsanlar bozulmadı, bilakis kıyas yaygınlaştı. Günler kararmadı, aksine karanlık uzayıp yayıldı. Zaten bir şey, ancak önce iyi iken bozulmaz mı? İnsan akşama, sabahın ardından ermez mi? Eskiden beri fazilet sahipleri zamanın musibetlerini ve devrin darbelerini anlatıp durmuştur. Hâllerinin dehşetlerinden, bahtın düşüklüğünden ve değer ucuzlamasından söz etmişlerdir. Nice kimseler bu dünyada yüceliğe ulaşmak için onun zorluklarıyla mücadele etmişlerdir. Ben doğuya ve batıya yöneldim. Uzağa da gittim, yakına da. Fakat kayda değer bir şey elde edemedim. Sonuçta gördüm ki, sonrakiler öncekilere ne kadar da benzemektedir".

Müellif, istemediği bir gurbet sebebiyle yapmak zorunda kaldığı bu yolculuk hakkında özetle şu hususlar belirtilebilir: İbn Ma'sûm seyahat süresince karşılaşacağı olayları kaydetmeye karar verdiğini ifade eder ve bu kaydın akıl sahipleri için bir örnek teşkil etmesini temenni eder. Müellif, Allah'tan kendisine memleketine geri dönmeyi nasip etmesini diler ve bu eserinde garip karşılaşılan olayları dile getireceğini belirtir. Amacı, eseri okuyan veya dinleyenlerin bundan zevk almasını sağlamaktır. Bu nedenle eserine "Sulvetu'l-garîb ve usvetu'l-erîb" adını vermiş; bu başlığın hem yolculuğunu tanımladığına hem de eserinin içeriğini yansıttığına dikkat çekmiştir. Müellif, seyahatname eserine verdiği bu isimle ilgili bir beyitte şöyle demektedir (İbn Ma'sûm, 1988a, s. 19) [Kâmil]:

رَحَلْتُ الْمَشْتَهَا تُزْرِي بِالرَّوَضِ عِنْدَ الْفَتَى الْأَرِيبِ
فَإِنْ تَغَرَّبْتَ فَاصْطَحِبْهَا فَإِنَّهَا سُلُوءُ الْغَرِيبِ

"Arzuladığım bu yolculuk (veya eserim), zeki ve kavrayış sahibi bir gencin gözünde, çiçek bahçelerini bile gölgede bırakır"

"Eğer gurbete düşersen, onu yanına yoldaş et; çünkü o, garibin (yalnız kalanın) en büyük tesellisi ve dostudur".

Müellif yolculuk sırasında uğradığı ve gözlemlediği vadiler, köyler, şehirler, insanlar, iklim koşulları, su kaynakları, hava durumu, rüzgârlar, dağlar, bitki örtüsü, meyveler, hayvanlar, camiler ve ilim merkezleri hakkında bilgi vermektedir. Seyahat ettiği bölgelerin hem maddi hem de manevi yönlerini detaylı bir şekilde ele alarak, çeşitli teşbihler ve tasvirler aracılığıyla okuyucuya aktarmaktadır.

Örneğin, müellif yolculuğu sırasında konakladığı çorak bir vadiyi şöyle tasvir etmektedir (İbn Ma'sûm, 1988a, s. 44-45).

فَمَكَّنَّا بِهِ يَوْمًا لَمْ نَسْتَطِبْ فِيهِ تَقِيظَةً وَلَا نَوْمًا

"Orada bir gün kaldık; ne uyanıklığımızda ne de uykumuzda huzur/lezzet bulabildik".

Yine, müellif yolculuğu esnasında "Leys" olarak bilinen bir güzergâha geldiğinde orayı aslana benzeterek "azgın dişlerini gösteren" bir yer ifadesiyle tasvir etmektedir (İbn Ma'sûm, 1988a, s. 45):

قَالَ قَيْنَاهُ قَدْ كَشَّرَ عَنْ نَابِهِ

Müellif; denizleri ve içindeki balıkları, kıymetli taşları ve manidar bulduğu bazı şeyleri tasvir etmiştir. Ayrıca babasına ait bazı şiirlere yer vermiş, ele aldığı konularla uyumlu gördüğü diğer şairlerin şiirlerini de esere dâhil etmiştir. Müteakiben Haydarâbâd Sultanı Abdullah Kutubşah'ın biyografisini kaleme almış ve çeşitli edip ve şairlerin hayatlarına ilişkin bilgiler eklemiştir. Seyahatnamenin konu akışına göre bazı edip ve şairlere ait güzel şiir örnekleri vermiştir. Güzel nükte ve hikâyelerle onların hayatlarını anlatmıştır. Örnek olarak, müellif hiç istemediği ve zorunlu olarak yapılan göç ve gurbet hali için şair Harîrî'ye (ö. 516/1122) ait şu şiiri söylemektedir (İbn Ma'sûm, 1988a, s. 17) [Basît]:

وَأَرْحَلَ رِكَابَكَ عَنْ رَبْعٍ ظَمِئَتْ بِهِ إِلَى الْجَنَابِ الَّذِي يَهْمِي بِهِ الْمَطَرُ

"Seni susuz bırakan o diyardan develerini (yükünü) çöz de, yağmurların sağanak sağanak yağdığı o cömert kapıya doğru yola çık".

Müellif eserde birçok şahsın biyografisini sunmakta ve ele alınan konular bağlamında önemli şair ve şahsiyetlerine ait şiirlere yer vermektedir. Toplamda eserde 508 şiir yer almakta olup, bu şiirler 1914 beyitten oluşmaktadır. Bu şiirlerden yalnızca 24'ü, yani 145 beyit, müellifin kendisine aittir.

İbn Ma'sûm, ziyaret ettiği mekânlara dair gözlemlerini aktarırken yalnızca kendi tespitleriyle yetinmemekte, daha önce bu bölgeler hakkında kaleme alınmış eserlerden de geniş ölçüde faydalanmaktadır. Müellif, bu bilgileri sunarken belirli başlıklar ve kategoriler çerçevesinde organize etmektedir. Eserde ilmi, tarihi, kültürel, sosyal ve ahlaki ek bilgilere "فائدة" "fâide" başlığı altında yer verilmektedir. Eserde on üç yerde "fâide" başlığı altında ek bilgi mevcuttur (İbn Ma'sûm, 1988a, s. 51). Bu konuları "انتهى" "nihayet buldu" kelimesiyle bitirmektedir (İbn Ma'sûm, 1988a, s. 53). Müellif, eserin esas mevzusu olan seyahatnamenin anlatımına kaldığı yerden devam ederken "رجع" "konuya dönüş" başlığını sekiz yerde kullanmaktadır (İbn Ma'sûm, 1988a, s. 59-71). Ayrıca eserde "لطيفة" "latife" başlığı altında beş yerde mizahi konulara yer verilmiştir (İbn Ma'sûm, 1988a, s. 94). Yine müellifin ele aldığı mevzu ile ilgili ilginç bulduğu bilgileri "غريبة" "garibe (ilginç)" başlığı altında dört yerde aktardığı görülmektedir (İbn Ma'sûm, 1988a, s. 55). Müellifin seyahatname eseri yukarıda belirtilen ana başlıklar çerçevesinde sınıflandırılmıştır. Eserde yer alan konuların kapsamlı bir fihrist çalışması ile incelenmesi durumunda, 150'den fazla başlık altında düzenlenebileceği görülmektedir.

4.1. Müellifin Gurbet ve Seyahati Hakkındaki Düşünceleri

Müellif kendi gurbet ve seyahat hazırlığı ile ilgili duygu ve düşüncelerini şöyle dile

getirmektedir: “Bizim isteğimiz babamın azmini kırmadı. Hindistan yönetimi ile yaptığı sözleşmeyi bozmadı. Her şeye rağmen bizi oraya çağırdı. Biz de mecburi olarak onun isteğine riayet ettik. Görevlendirilen Vezir yola çıktı ve bizi almaya geldi. Onların gelişi bizim için bir korkuydu. O da bu kutsal yerden (Mekke) ayrılmaktan dolayı idi. İnsan vatanına özlem duymalı ve doğduğu yere arzulu olmalıdır. Sonra yolculuğa hazırlandık. Canın (ruhun) bedenden ayrılması gibi vatandan ayrıldık”. Müellif bu ayrılık nedeniyle Ebu'l-Âlâ el-Ma'arrî'nin (ö. 449/1057) bir şiirini hatırladığını belirtmektedir (İbn Ma'sûm, 1988a, s. 37).

Ayrıca müellif ayrılık ve vedalaşma ile ilgili duyduğu his ve duyguları şöyle de dile getirmektedir: “Allah'ın (c.c.) ismini zikrederek yürüdük. Dost ve çevremiz bizi uğurlamaya geldiler. Onlarla vedalaştık”. Burada müellif Endülüslü edip ve şair ez-Zubeydî'nin (ö. 379/989) aşağıdaki sözlerine de “yürekten inandık” demektedir.

مَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ عَذَابٍ أَشَدَّ مِنْ وَفْقَةِ الْوَدَاعِ

“Allah (c.c.) vedalaşma anından daha şiddetli bir azap yaratmamıştır”.

Bu bağlamda müellif, ehl-i beyt ve onların soyundan gelenlerin sık sık musibetlere maruz kaldıklarını ve bu tür felaketler karşısında her zaman sabırlı davrandıklarını belirtmektedir. Kendi hayatına atıfta bulunarak “yaşım ilerledikçe bu sıkıntılar birer birer başıma gelmeye başladı” şeklinde ifade etmektedir. Musibetler esnasında kazandığı kişisel tecrübelerini de dile getirmektedir. Özellikle bu musibetlerin en önemlisi olarak, mecburen gerçekleştirmek zorunda olduğu göç olayını göstermekte ve bu durumu şu sözlerle aktarmaktadır (İbn Ma'sûm, 1988a, s. 17):

وَلَقَدْ مُنِيتُ بِكَرْبَةِ الْعُرْبَةِ، وَتَشَعَّتِ الْحَالُ، وَعَهْدُ الصَّبَا مُحَيِّمٌ مَا هَمَّ بِالْإِزْتِحَالِ، وَبُلِيْتُ بِوُرُودِ
مَنْهَلِ الْبَيْنِ الْأَكْدَرِ، وَبَاهَرُ الْعُمُرِ مُشْرِقُ أَشْرَفِ عَلَى الْكَمَالِ وَمَا أَدْبَرَ.

“Gurbetin kederi yakama yapıştı, düzenim bozuldu; halbuki çocukluğumun o taze nefesi hala üzerimde, bir yere gitmeye de niyetli değil. Ayrılığın o bulanık ve acı pınarından içmek zorunda kaldım; oysa ömrümün baharı daha yeni kemale ermiş, ışığı henüz sönmemişti”.

Yine müellif eserinde, ağabeyi Ebu Ye'lâ Muhammed Yahyâ (ö. 1092/1681) ve Şerîf er-Radî (ö. 406/1015) gibi şairlerin ayrılık acısından yakındıklarına dair bilgilere yer vererek kendi his ve duygularına emsaller getirmektedir (İbn Ma'sûm, 1988a, s. 38-39). Bu çerçevede İbn Ma'sûm gurbet ve yolculuk hakkında hiciv (yerme) ve medih (övme) olarak yazılan sözlere yer vermiştir.

Müellifin yolculuğu hiciv etme manasında verdiği bazı misaller şunlardır:

İbn Ma'sûm özellikle gurbet ve yolculuk hakkında aşağıdaki âyette¹ geçen:

وَلَوْ أَنَّا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ أَنْ اقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ أَوْ اخْرُجُوا مِنْ دِيَارِكُمْ مَا فَعَلُوهُ إِلَّا قَلِيلٌ مِنْهُمْ وَلَوْ
أَنَّهُمْ فَعَلُوا مَا يُوعَظُونَ بِهِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَأَشَدَّ تَنبِيئًا

“Eğer onlara kendinizi öldürün yahut yurtlarınızdan çıkın diye emretmiş olsaydık, pek azı müstesna bunu yapmazlardı. Eğer kendilerine verilen öğüdü yerine getirirlerdi, bu onlar için hem daha hayırlı hem de (imanları için) daha sağlamlaştırıcı olurdu” ifadesini zikrederek nefisleri öldürmekle vatandan çıkmanın birlikte mukayese edilmesini misal olarak vermektedir. Peygamberimizin (s.a.v.)

¹Nisa Sûresi, 4/ 66

yolculuğu hiciv manasında bir hadiste geçen:

السَّفَرُ قِطْعَةٌ مِنَ الْعَذَابِ، يَمْنَعُ أَحَدَكُمْ طَعَامَهُ، وَشَرَابَهُ وَنَوْمَهُ، فَإِذَا قَضَى أَحَدُكُمْ نَهْمَتَهُ مِنْ سَفَرِهِ، فَلْيُعِجِلْ إِلَى أَهْلِهِ.

“Yolculuk bir çeşit azâptır. Doğru dürüst yiyip içmekten ve uyumaktan sizi men eder. Herhangi biriniz işini bitirince, evine dönmekte acele etsin” ifadesini yolculuğun bir azap olduğu ve dönüş konusunda da acele etmek gerektiğini misal olarak belirtmektedir (İbn Ma’sûm, 1988a, s. 19).

Müellif yine yolculuğun bir azap olduğuna dair şu bilgileri vermektedir. Bazılarına söylenmiş:

قِيلَ لِبَعْضِهِمْ: إِنَّ السَّفَرَ قِطْعَةٌ مِنَ الْعَذَابِ، فَقَالَ: بَلِ الْعَذَابِ قِطْعَةٌ مِنَ السَّفَرِ.

“Yolculuk azâptan bir parçadır”. Onlar da demişler ki: “Hayır, azâp yolculuktan bir parçadır” (İbn Ma’sûm, 1988a, s. 20).

Yine bu mevzuda müellif kime ait olduğunu belirtmediği bir beyit aktarmaktadır [Recez]:

كُلُّ الْعَذَابِ قِطْعَةٌ مِنَ السَّفَرِ يَا رَبِّ فَأَرْدُدْنِي إِلَى رِيفِ الْحَضَرِ

“Azabın tamamı yolculuktan bir parçadır

Ya Rabbi beni ikamet yerine erıştır”

Müellif yolculuğu hiciv eden bu bilgilere yer verdikten sonra gurbet ve yolculuğu öven konulara geçmektedir (İbn Ma’sûm, 1988a, s. 22). Müellifin bu manada verdiği bazı misaller şunlardır:

Yolculuğu ve gurbeti medih manasında aşağıdaki âyette² geçen:

وَأَخْرُوجُونَ يَضْرِبُونَ فِي الْأَرْضِ يَبْتَغُونَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ

“Bir kısmınız Allah’ın lütfundan rızık aramak üzere yeryüzünde yol tepecek” ifadesinde rızık aramak için yolculuğun tavsiye edildiği belirtilmektedir. Ayrıca müellif bir hadiste de:

سَافِرُوا تَصِحُّوا وَتَعْنَمُوا

“Yolculuk yapın sıhhat bulursunuz. Ganimet elde edersiniz” ifadesinin geçtiğini söylemektedir.

Müellif, yolculuğu övme manasında İmam Şâfiî (r.a) (ö. 204/820) hazretlerine ait şu beyitlere

سَافِرٌ تَجِدُ عَوْضًا عَمَّنْ تُفَارِقُهُ وَأَنْصَبُ فَإِنَّ لَذِيذَ الْعَيْشِ فِي النَّصَبِ

فَالْأَسْدُ لَوْلَا فِرَاقُ الْغَابِ مَا قَنَصَتْ وَالسَّهْمُ لَوْلَا فِرَاقُ الْقَوْسِ لَمْ يَصِبْ

yer vermektedir (İbn Ma’sûm, 1988a, s. 24):

“Yolculuk yap. Ayrıldıklarına bedel orada bulursun. Yorul. Geçimin lezzeti yorulmaktadır. Aslanlar ormanı terk etmese avlanamaz. Ok yaydan çıkmasa hedefe isabet edemez”.

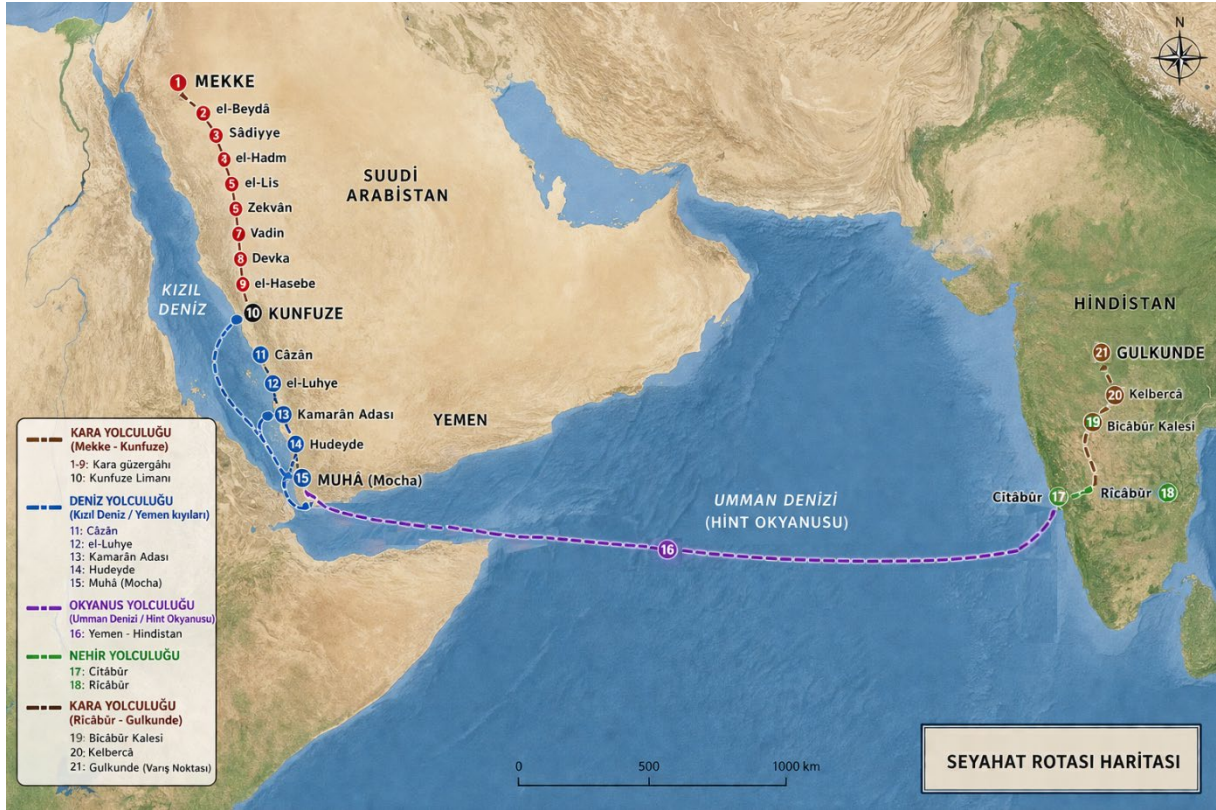
Yolculuğun yerilme ve övülmesinden sonra müellif çaba ve gayret konusu üzerinde durmaktadır. Ona göre çaba Allah'ın (c. c.) istek ve takdirine etki etmez. Ancak, çaba "insanların adetlerinden bir adettir" demektir (İbn Ma'sûm, 1988a, s. 28).

4.2. Eserde Geçen Mekânlar

İbn Ma'sûm'un Hindistan seyahati, kara, deniz ve nehir ulaşım yolları üzerinde gerçekleştirilmiştir. Seyahat güzergâhı, Arabistan (Mekke), Yemen (Muha) ve Hindistan (Haydarâbâd) şeklinde belirlenmiştir. Müellif, Mekke'den kara yoluyla Arabistan'ın liman kenti Kunfüze'ye giderek yolculuğuna başlamıştır. Buradan deniz yolu ile Yemen'in Muhâ limanına ulaşmış; Muhâ limanında bir yılı aşkın süre beklemek durumunda kalmıştır. Hindistan'a yapılan uzun deniz yolculuğu ise bu limandan gerçekleştirilmiştir (Tablo 1, şekil 1).

Tablo 1. İbn Ma'sûm'un seyahat güzergâhı

Sıra No	Seyahat Yolu	Seyahat Noktaları	Tarih/zaman
1	Kara Yolculuğu (Mekke- Kunfuze limanı)	Başlangıç Noktası (MEKKE-İ MÜKERREME)	1066/1656
2		el-Beydâ (Müellif burada 1 gün kalmıştır.)	19 ay
3		Sâdiyye	
4		el-Hadm	
5		el-Lis	
6		Zekvân	
7		Vadin	
8		Devka	
9		el-Hasebe	
10	Deniz yolculuğunun başlangıcı (Kızıl Deniz/S. Arabistan kıyıları)	Kunfuze limanı (Müellif burada birkaç gün kalmıştır.)	
11	Deniz yolculuğu (Kızıl Deniz/Yemen kıyıları)	Câzân limanı	
12		el-Luhye limanı (Müellif burada 1 gün kalmıştır.)	
13		Kamarân adası (Müellif burada yarım gün kalmıştır.)	
14		Hudeyde limanı (Müellif burada 3 gün kalmıştır.)	
15		Muhâ limanı (Yemen) (Müellif burada 4 ay 6 gün kalmıştır.)	
16	Okyanus yolculuğu (Umman Denizi/Hint Okyanusu)	Yemen-Hindistan	
17	Nehir yolculuğu	Cîtâbûr (Müellif burada 3 gün kalmıştır.)	
18		Rîcâbûr (Müellif burada 2 ay 20 gün kalmıştır.)	
19	Kara Yolculuğu (Rîcâbûr-Gulkunde)	Bîcâbûr kalesi (Müellif buraya 3 günde ulaşmıştır.)	
20		Kelbercâ	
21		Varış Noktası (GULKUNDE/HİNDİSTAN)	1068/1658

Şekil 1. Seyahat rotası haritası

Müellifin seyahatnamesinde adı geçen mekânlar sırasıyla şu şekildedir.

1. Seyahatin başladığı ilk kara yolculuğunda Mekke-Yemen hattı izlenmiştir. Gece başlayan çöl yolculuğu sabaha kadar devam etmiş ve el-Beydâ vadisine varılmıştır. Burada bir gün konaklanmıştır.

2. Yolculuk Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Yemen'den hacca gidenler için belirlediği mikât noktası olan Sâdiyye istikametinde devam etmiş, İbn Ma'sum burada konaklamıştır.

3. Yorucu bir yolculuğun ardından el-Hadım vadisine varılmıştır. Burası çöl ve rüzgârlı bir vadi olarak tanımlanmaktadır.

4. Devamında el-Lis'e geçilmiştir; burası Hicaz'da bir yerleşim yeri ya da vadi olarak belirtilmektedir.

5. Zekvân'a varılmıştır. Burası Hicaz kıyısına yakın bir yerleşimdir. Hurma bahçeleri ve aromatik ağaçlar ile ünlüdür. Müellif, deniz ve gemileri ilk kez burada görmüştür.

6. Vadin ve ardından Devka'ya ulaşılmıştır. Devka, merkezi yerleşimlerden uzak ve kıraç bir bölgedir.

7. Dinlenmek amacıyla el-Hasebe'ye gidilmiştir.

8. Müellif, Kızıldeniz kıyısındaki Kunfuze limanına ulaşmıştır. Mekke'ye yakın olan bu liman yerleşiminde birkaç gün kalmıştır.

9. İlk deniz yolculuğu Kunfuze limanından başlatılmıştır.

10. Deniz yolculuğunun ilk durağı Câzân limanı olmuştur. Eski coğrafya kaynaklarında Câzân vadisi olarak anılan bu yer günümüzde Cîzân olarak bilinmektedir.

11. Yolculuk devam ederek el-Luhye limanına varılmış ve burada bir gün kalınmıştır.

12. Kamaran adasına ulaşılmıştır. Bu ada tatlı su kaynakları, büyük bir camisi, bol meyve ağaçlarıyla dikkat çekmektedir. Müellif burada sadece yarım gün kalmıştır.

13. Yemen'in önde gelen limanlarından Hudeyde'ye varılmıştır. Kahve ticaretinin merkezi olan bu limanda taze hurmalar bulunmaktadır ve müellif burada üç gün konaklamıştır.

14. Ramazan ayının ikinci gününde Muhâ limanına ulaşılmıştır. Liman güvenli bir yer olarak tanımlanmakta, sarayları ve bol hurma bahçeleri bulunmaktadır. Su ihtiyacı kuyularla karşılanmaktadır. Muhâ'da güzel bir hamam da mevcuttur. Ticaret sezonu sona erdiğinde tüm gemiler buradan ayrılmaktadır. Müellif burada 14 ay 6 gün kalmış, 8 Zilkade 1067/1656 Cumartesi günü Muhâ'dan ayrılmıştır.

15. Buradan Hindistan'a doğru uzun ve zorlu okyanus yolculuğu başlamıştır. Yolculuk sonunda kara ve dağlar görülmüş, Cîtabûr limanına ulaşılmıştır. Müellif burada üç gün kalmıştır.

16. Daha sonra daha büyük bir liman olan Rîcâbûr limanına ulaşılmıştır. Burası Hindistan'ın Konkan bölgesindedir. Liman köyünde, Adilşâh'ın vezirlerinden Mustafahan Azam'a ait bir bina bulunmaktadır. Müellif, burada gördüklerini daha önce hiçbir yerde görmediğini belirtmektedir. Limanda ayrıca büyük bir Hindu tapınağı ve altın-gümüşten yapılmış putlar mevcuttur. Müellif 2 ay 20 gün burada kalmış ve 12 Safer 1068/1657 Pazar günü ayrılmıştır.

17. Rîcâbûr'dan kara yolculuğuna başlanmış ve bazı beldelerden geçilmiştir; ancak müellif bu yerlerin adlarını vermemeyi tercih etmiştir. Yol boyunca ağaç ve çiçeklerle çevrili üç gün süren bir yürüyüş gerçekleştirmiştir.

18. Bir dağ yoluna ulaşılmış ve bir gece burada kalınmıştır. Bölgede akarsu ve pınarlar bulunmaktadır; burası Konkan bölgesinin sonu ve Dekken bölgesinin başlangıcıdır.

19. Uzun bir yolculuğun ardından Bîcâbûr kalesine varılmıştır; kale Melik Adilşâh'a aittir. Müellif kaleyi ziyaret etmemiş, sultandan gelen emir üzerine kaleye yakın bir köye yönelmiştir. Burada kısa süre kalınmış ve yolculuk Kelbercâ şehrine doğru devam etmiştir.

20. Kelbercâ'dan sonra, 1068/1657 yılı Rebiülevvel'in bitimine sekiz gün kala, mübarek cuma sabahı Gûlkünde'ye varılmıştır. Burası Sultan Abdullah Kutubşâh'ın ikamet ettiği yerdir.

4.3. Eserde Geçen Şahıslar

İbn Ma'sûm, on dört yaşında bir genç iken Hindistan'dan gönderilen bir heyet muvafakatinde yolculuğa çıkmıştır. Müellif bu bilginin dışında yolculuğa hangi kişi veya kişilerle çıktığı hakkında hiçbir detay bilgi vermemektedir. Seyahatname eseri incelendiğinde müellif karşılaştığı, tanıştığı ve kabir ziyaretinde bulunduğu kişiler hakkında bilgiler vermektedir. Bazı şahıslar için biyografiler de eklemiştir.

Eserin konu akışı içerisinde başta Peygamberimiz (s.a.v.) ve diğer peygamberler (a.s.) olmakla birlikte birçok sahabe, ulema, hükümdar, sultan, filozof, tarihçi, edip ve şair olmak üzere birçok isim geçmektedir. Bunlardan 550 kişi ulema ve 500 civarında da şair ismine yer verilmiştir.

İsimlerine yer verdiği kişiler arasında; Aristoteles (ö. MÖ 384), şair Cerir et-Temîmî (ö. 110/728), tâbiin neslinin büyük âlimlerinden Vehb bin Munebbih (ö.114/732), meşhur Arap şairi ve hamâse müellifi Ebû Temmâm (ö. 231/846), İbrahim İbn el-Abbâs es-Savli (ö. 243/857), Câhiz el-Kinânî (ö. 255/869), Arap dili ve edebiyatı âlimi el-Muberrred (ö. 286/900), Mes'ûdî (ö. 345/956), Sâhib b. Abbâd (ö. 385/995), Bedüzzamân el-Hemedânî (ö. 398/1008), Şerîf er-Radî (ö. 406/1015), İbn Sina (427/1037), Ebu'l-Âlâ el-Ma'arrî (ö. 449/1057), Ebu Ali İbn Raşîk (ö. 456/1064), İbn Butlân (ö. 458/1066) Şeref el-Kayrevânî (ö. 460/1067), Ammar el-Mehri'ye (ö. 477/1084), İmam-ı Gazzâlî et-Tûsî ise (ö. 505/1111), makamât yazarı el-Hariri (ö. 516/1122), Ahmed İbn Munir et-Trablusi (ö. 548/1153), Muhammed bin Zafer (ö. 565/1170), Fâtımîler dönemi edip ve şairi İbn Kalâkıs (ö. 567/1172), câhiliye dönemi şairi Cerîr el-Mutelemmis (ö. 569/1174), Yâkut el-Hamevî (ö. 622/1225),

Siracuddin el-Verrâk (ö. 695/1296) Ebul Huseyin el-Cezzâr (ö. 679/1280), İbn Hayyân el-Endelusî (ö. 745/1344) ve ünlü coğrafyacı el-Kazvînî (ö. 682/1283) gibi şair, filozof ve âlimler sayılabilir (İbn Ma'sûm, 1988a, s. 21-100).

Ayrıca yolculuk esnasında karşılaşılan durumlarda adı geçen bazı şahıslar da şunlardır:

1. Eserde ilk olarak adı geçen önemli şahıslardan biri, Hindistan Haydarâbâd Sultanı Abdullah Kutubşâh'tır. Müellifin babası 1054/1644 yılında Sultan Abdullah Kutubşah'ın onu yönetimde bir göreve çağırmasıyla Hindistan'a gitmiştir. İbn Ma'sûm, bu zat ile ilgili eserinde bir biyografiye yer vermiştir.

2. Eserde adı geçen önemli şahıslardan biri de Bâbü Hükümdarı Sultan Evrengzîb'dir (ö. 1118/1706). Müellif Sultan Abdullah Kutubşah'ın ve daha sonra babasının vefatı sonrasında yönetimle yaşadığı olaylardan dolayı Hindistan'ın Madhya Pradesh eyaletinde yer alan Burhânîpûr şehrine gidip Bâbü Hükümdarı Sultan Evrengzîb'e sığınmıştır. Buraya ulaştığında sultan onu iyi bir şekilde karşılamış ve böylece müellif hayatının en parlak yıllarını onun koruması altında yaşamıştır.

3. İbn Ma'sûm, başta opji olan babası Nizâmuddîn Ahmed (ö. 1086/1675) olmak üzere ağabeyi Muhammed Yahyâ (ö.1092/1681) ve babasının huzurunda toplanan ayan meclisinden bahsetmekte ve o ortamda bulunduğu zamanlar tanıştığı kişiler hakkında bilgiler vermektedir. Bu meclisin üyelerinden biri de Şeyh İbn İbrahim eş-Şâmi'dir (ö. 1090/1679). Bu zat bir imamdır. Müellif, nahiv ve bazı beyan ilmini, fıkıh ve aritmetik bilgilerini ondan öğrendiğini söylemektedir.

4. Ayan meclisindeki şahıslardan biri de İbn Ebi Nemi (ö. 1069/1658) ismindeki kişidir. Müellif onunla ancak babasının meclisinde buluşabildiğini belirtmektedir.

5. Ayan meclisindeki kişilerden biri de Şeyhül İslam İbn İsa el-Bahrânî'dir. 1069'da (1658) Hindistan'a gelmiştir. Müellif ile aralarında yakın bir dostluk kurmuştur. Güzel mânâlı şiirleri vardır.

6. Ayan meclisinde müellifin tanıştığı kişilerden biri de eş-Şeyhul kebir Hüseyin İbn Şahabeddin eş-Şâmi'dir (ö. 1076/1665). İlim mertebelerinde çok ileri bir kişidir. Edebiyat alanında yine çok yüksek mertebelere ulaşmıştır. Müellif onu "şiir söylediği zaman sanki ağzından inciler dökülüyor" diye methetmiştir.

7. Ayan meclisinde bulunan kişilerden biri de Şeyh Afifuddin Abdullah İbn el-Huseyin'dir. Arap edebiyatında konuştuğu ve şiir söylediği zaman tekellüfsüz şiirler söylemede mâhir bir kişidir.

8. İbn Ma'sûm, seyahati esnasında karşılaştığı ve üzerinde sitayişle durduğu kişilerden birisi de Yemen'in Muhâ şehri valisi es-Seyit Zeyd İbn Ali İbn İbrahim'dir (1068/1644'de hayattaydı). Müellif, "Muhâ limanına geldiğimizde ilk karşılaştığımız bu kişi bizi güler bir yüzle karşıladı" demektedir.

9. Müellif yine Muhâ'da edip ve şair Şeyh Ahmed İbn Muhammed İbn Ali el-Cevherî (ö. 1079/1668) ile karşılaşmıştır. Şeyh Ahmed hayatının ilk yıllarında Hindistan'a gelmiş ve orada yirmi yıl kalmıştır. Şeyh Ahmed müellifin babası Hindistan'a geldiğinde yakın ilgi göstermiştir.

10. Müellif yine Muhâ'da Ebil Hasan Ali İbn Ömer eş-Şâzeli'nin (ö. 828/1425) kabrini ziyaret etmiştir. Müellif kahvenin keşfinin bu zata ait olduğunu belirtmektedir.

11. Müellif Hindistan'a ulaştığında allame Bedreddin ed-Demâmini'nin (ö. 827/1424) kabrini ziyaret etmiştir. Bu zat Arap dili ve edebiyatı ve fıkıh alanında eserler yazmıştır.

12. Müellif aynı zamanda, Kelbercâ şehrinde metfun Seyit Muhammed'in (ö. 825/1422) mezarını ziyaret etmiştir. Bu zat sufilerden meşhur olan birisidir.

Sonuç

Osmanlı dönemi Arap edebiyatında seyahatname türünde kaleme alınmış önemli eserler bulunmaktadır. Bu makalede, söz konusu dönemin önemli ilim ve edebiyat şahsiyetlerinden biri olan İbn Ma'sûm'un *Sulvetu'l-garîb ve Usvetu'l-erîb* adlı seyahatnamesi içerik yönünden incelenmiştir.

İbn Ma'sûm, Medine'de doğmuş, hayatının büyük bölümünü Hindistan'da geçirmiş ve son yıllarında İran'da ikamet ederek vefat etmiş önemli bir şair ve ediptir. Müellif, hayatı boyunca kalemini hiç bırakmamış ve çok sayıda eser üretmiştir.

Müellif, Hindistan'dan gönderilen bir heyet eşliğinde, henüz on dört yaşında iken Mekke'den ayrılmış ve Hindistan'da devlet idaresinde önemli bir görev üstlenen babasının talebi doğrultusunda ona refakat etmiştir. Seyahat esnasında zihninde seyahatname yazmayı planlamış ve notlar tutmaya başlamıştır. Hindistan'a ulaştıktan sekiz yıl sonra bu notları derleyerek eseri kitaplaştırmıştır. Seyahatname, yazarın genç yaşına rağmen olgun ve bilimsel bir yaklaşım sergilediğini ve nadiren görülebilecek bir yetkinlik düzeyini ortaya koymaktadır.

Seyahatnamede ele alınan konu içeriği yüz elliden fazla başlık altında toplanabilir. Bu konu başlıkları ekler kısmında verilmiştir. Ayrıca eser seyahat sırasında gözlemlenen olaylar ve yorumlarla sınırlı kalmayıp farklı bilim alanlarına dair önemli bilimsel ek bilgileri de içermektedir. Eserde yer alan bu ek bilgiler ilmi, tarihi, kültürel, coğrafi, astronomi, sosyal ve ahlaki nitelikte olup konulara göre "faide" başlığı altında sunulmaktadır. Ayrıca, mizahi unsurlar "latife" başlığı altında, yazarın ilginç bulduğu bilgiler ise "garîbe" başlığı altında aktarılmıştır.

İbn Ma'sûm'un seyahat notları, yalnızca kendi gözlemlerine dayanmamakta, daha önce bu bölgeler hakkında yapılan çalışmalardan ve yazılı kaynaklardan da faydalanmaktadır. Eserde, ayet, hadis, şiir, mesel, darb-ı mesel, hikâye ve nükte gibi halk edebiyatına ait pek çok malzeme yer almaktadır.

Müellif, eserini Arap edebiyatının farklı dönemlerine ait şiir ve nesir örnekleriyle zenginleştirmiş; ansiklopedik nitelikteki tarihî ve kültürel bilgileri sıkça kullanarak esere akıcılık kazandırmayı amaçlamıştır. Seyahatname içerisinde çok sayıda kişinin biyografisi ve onlara ait şiir örnekleri sunulmakta, konular yer yer âyet, hadis ve önemli şairlerin şiirleriyle desteklenmektedir. Eser, Cahiliye dönemi ve Abbâsi dönemi gibi farklı dönemlere ait şair ve şiir örneklerini bir araya getirerek, Arap dili ve edebiyatı açısından okuyucuya kıyaslama ve bilgi sağlama açısından önemli katkılar sunmaktadır.

Bu eser gerek dili gerek ilim ve edebiyat tarihi açısından sunduğu özgün içerik, gerekse Doğu İslam dünyasını birleştiren seyahat güzergâhı ile dikkat çekicidir. Eserin detaylı olarak incelenmesi ve farklı dillere tercümesi, Arap edebiyatı ve İslam tarihi açısından büyük bir katkı sağlayacaktır.

Hakem: Dış, Bağımsız.

Teşekkür:

-

Beyanname:

1. Özgünlük Beyanı:

Bu çalışma, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamlanan "İbn Ma'sûm ve Sulvetu'l-Garîb ve Usvetu'l-Erîb Adlı Seyahatnamesi" başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

2. Yazar Katkıları:

Fikir: GB; **Kavramsallaştırma:** GB; **Literatür Taraması:** GB; **Veri Toplama:** GB; **Veri İşleme:** GB; **Analiz:** GB; **Yazma – orijinal taslak:** GB; **Yazma – inceleme ve düzenleme:** GB.

3. Etik Kurul İzni:

Etik Kurul İzni gerekmemektedir.

4. Finansman/Destek:

Bu çalışma, herhangi bir finansman ya da destek almamıştır.

5. Çıkar Çatışması:

Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

6. Üretken Yapay Zeka Beyanı:

Çalışmanın hiçbir safhasında yapay zeka araçlarından faydalanılmamıştır.

7. Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları:

KAYNAKÇA

- Abdurrahman, A. (1981). *Zehâiru't-turâsi'l-'arabî el-İslâmî*. Kuliyeti'l-Âdâb Câmiatu'l-Basra.
- Al-A'sar, M. (2016). *Masadir diraset edeb el-Rehalat fi el-Adab el-Arabi fi el-Asr el-Osmani*. Mecelletu Kuliyeti'l-Âdâb Câmiatu's-Suveys.
- el-Bağdâdî, İ. P. (1982). *Hediyyetu'l-'ârifîn esmâu'l-muellifîn ve âsâru'l-musannifîn min keşfi'z-Zunûn*. Beyrut: Dâru l'hyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- Blachère, R. (1984). *Târîhu'l-edebi'l-'arabî* (el-Kîlânî, İbrâhîm, Çev.). Dimaşk: Dâru'l-Fikr.
- el-Buleyhid, H. (2007). *Gurbetu Şî'r ve Şâ'ir / İbn Ma'sûm el-Medeni*. Dammam: Dâru'l-Kifah.
- el-Buleyhid, H. (2017). *Harekiyet's-serd fi rihleti İbn Ma'sûm el-Medeni*. Kuveyt: Mecelletu'l Arabiyyetu lil ulûmi'l-insâniyye.
- Dayf, Ş. (1987). *er-Rehalât*. Kahire: Dâru'l-Ma'arif.
- Demirayak, K. (2015). *Arap edebiyatı Osmanlı dönemi*. Erzurum: Fenomen Yayınları.
- Elhajhamed, A. (2019). Kadı Muhibbüddin el-Hamevî'nin Bevdâdî'd-Dumû'il-'Andemiyye Bivâdî'd-Diyâr'ir-Rûmiyye adlı seyahatnamesi üzerine bir inceleme. *Nûsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 19(48), 203-226.
- el-Emin, M. (1983). *A'yânü's-şî'a* (el-Emin, Hasan, Thk.; 5. Baskı). Beyrut: Dâru't-Teâruf.
- Ergin, M. M. (2004). *İbn Ma'sûm el-Medeni Şa'iran 1052-1120* (1. Baskı). Dimeşk: Daru'l-Beyrûtî.
- Ergin, M. M. (2006). *Şa'irun mine'l-edebi'l-arabî fi'l-ahdi'l-umânî fi'l-karni's-sabi' aşer: İbn Ma'sûm*. Dimeşk: et-Turâsu'l-Arabî.
- Ferrûh, Ö. (1965). *Târîhu'l-edebi'l-'arabî*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn.
- Gümüşsoy, A. (2023). Arap edebiyatında tabakât geleneği: İbn Ma'sûm el-Medenî'nin Sulâfetu'l-Asr adlı eseri çerçevesinde bir inceleme. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 36, 1024-1041. <https://doi.org/10.29000/rumelide.1369140>
- el-Hânsârî, Muhammed Bâkır (1971). *Ravdâtu'l-cennât* (İsmâiliyyân, Esedullah, Thk.). Tahran: Matbaatu'l-Hayderiyye.
- İbn Manzûr (1968). *Lisânu'l-'Arab*. Beyrut: Dâru Sâdr.

- İbn Ma'sûm (1960). *Sulâfetu'l-'asr fî mehâsini's-şu'arâ' bi-kulli Mısr*. Tahran: el-Mektebetu'l-Murtazaviyye.
- İbn Ma'sûm (1968). *Envâru'r-rebî' fî envâ'i'l-bedî'* (Şukr, Şâkir Hâdî, Thk.). Bağdat: Matbaatu'n-Numân.
- İbn Ma'sûm (1983). *ed-Derecâtu'r-refî'a fî tabakâti'l-imâmiyye mine's-şî'a*. Beyrut: Muessesetu'l-Vefâ.
- İbn Ma'sûm (1988a). *Rihletu İbn Ma'sûm el-Medeni* (Şukr, Şâkir Hâdî, Thk.). Beyrut: Alemu'l-Kutub.
- İbn Ma'sûm (1988b). *Dîvân İbn Ma'sûm* (Şukr, Şâkir Hâdî, Thk.; 1. Baskı). Beyrut: Alemu'l-Kutub.
- İbn Ma'sûm (2013). *Riyâzu's-Sâlikîn fî şerhi sahifeti seyyidi's-sâcidin* (el-Emini, Muhsin Hüseyin, Thk.). Kum: Müessese en-Neşri İslami.
- Kandîl, F. (2002). *Edebu'r-Rihle*. Kahire: Mektebetu Dâr'il-Arabiyye.
- Maden, S. (2008). Türk edebiyatında seyahatnameler ve gezi yazıları. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 15(37), 147-158. <https://izlik.org/JA69GA46LB>.
- el-Mevâfî, N. A. (1995). *er-Rihle fî'l-edebî'l-arabî*. Kahire: Câmiatu'l-Kahire.
- Meydan Larousse Ansiklopedisi (1973). İstanbul: Meydan Yayınları.
- el-Muhibbî, M. E. (1988). *Hulâsatu'l-eser fî a'yânî'l-karnî'l-hâdî aşer* (3. Baskı). Beyrut: Dâru Sâdr.
- el-Muhibbî, M. E. (1968). *Nefhatu'r-reyhâne ve raşhatu tilâi'l-hâne* (el-Hulu, Muhammed Abdulfettâh, Thk.; 1.Baskı). Mısır: Dâru İhyai'l-Kutubi'l-Arabiyye.
- en-Necefi, A. A. (1976). *el-Gadîr fî'l-kitab ve's-sunne ve'l-edeb*. Tahran: Dâru'l-Kutubi'l-İslâmiyye.
- Ünalın, İ. (2021). *Osmanlı dönemi Arap edebiyatında seyahatname* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi.
- Ünalın, İ. (2023). Osmanlı dönemi Arap edebiyatı seyahatnamelerinde İstanbul. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Özel Sayı 1. <https://doi.org/10.51531/korkutataturkiyat.1372829>.
- Yazıcı, H. (2009). "Seyahatname". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 37/9-11. İstanbul: TDV Yayınları.
- Yazıcı, H. (2011). *Arap gezi edebiyatına bir bakış. Şarkiyat Mecmuası*, 9, 99-121. <https://izlik.org/JA67ZE77AH>.
- ez-Zebîdî, M. M. (1965). *Tacu'l-'Arus min Cevahiri'l Kamus*. Kuveyt : Matbaatu Hukumeti'l Kuveyt.
- Zeydan, C. (1983). *Târîhu Âdâbi'l-Lugati'l-'Arabiyye*. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayâ.

Ekler

Tablo 2. Eserin konu fihristi³

Sıra No	Konu	Sayfa No
1	Muhakkikin mukaddimesi	5
2	Müellifin mukaddimesi	15
3	Zamanı yerme ve ehl-i beytin başına gelen musibetler	16
4	Yolculuk ve gurbet	19
5	Yolculuğu yerme (Hiciv)	20
6	Yolculuğu övme (Medih)	23
7	Konunun sonu	29
8	Hindistan’a seyahat etmenin sebepleri ve kendisinden önce babasının göç nedenleri	29
9	Müellifin babasının Sultanın kızıyla evlenmesi	30
10	Halife Harun Reşit’le Zübeyde’nin, Halife Me’mun’la Hasan bin Sehl’in kızı Boran’ın evliliği	31
11	Boran ve vefat tarihi ile ilgili söylenenler	34
12	Halife Me’mun’un yumuşak huyluluğu veya mülayimliği hakkında	35
13	Müellifin babasının üst bir göreve tayini	35
14	Ailesinin Hicazdan Hindistan’a taşınması ve vezirlerden birinin onlara muvafakat etmesi	36
15	Müellifin Mekke-i Mükerrreme’den ayrılması, uğurlanmaları ve Hindistan’a seyahatin başlaması	37
16	Müellifin Mekke’den ayrılma hakkındaki sözleri	38
17	Aşıkların hallerini iki delille özetlemek	38
18	Bir âyette geçen “meâd” kelimesinin bazı müfessirlere göre Mekke’nin isimlerinden biri olması hakkında	40
19	Mekke’den ayrılış hakkında Zemahşeri’nin bir kasidesi	40
20	Müellifin Yemen yolu güzergahı üzerinden yolculuk etmesi	41
21	Beydâ ismindeki bir menzilde bir gece kalması ve menzil hakkındaki hicivleri	41
22	Sâdiyye’ye uğraması ve kendilerine eşlik edenlerin orada onlardan ayrılması	41
23	Veda hakkında beyitler	42
24	Hizmetçiler ile hilekârlar arasında şiddetli bir kavganın çıkması	42
25	Yolculukta sıkıntı yapmamak hakkında	43
26	Sâdiyyeden ayrılış; kendi şiiri ve Bediüzzaman el-Hemedani’nin bir şiirinden örnekleme	43
27	Vadi Hâdım’a inilmesi	45
28	Hâdım’dan ayrılma ve Lis’e ulaşma	45
29	Lis’den ayrılma ve Zekvan’a inme	45
30	Zekvândan ayrılması. Kafilenin yolunu şaşırması ve sonradan yollarını bulmaları. Vadin’e gelinmesi	46
31	Vadinden ayrılma ve Devka’ya ulaşma ve oradan da Hasebe’ye geçme	47
32	Kunfuze’ye inmesi ve ora hakkında bazı bilgiler zikretmesi	47
33	Kadı Ebu Suud’un Kunfuze yakınındaki denizde boğulması ve sebepleri	48
34	Şerif Berekât’in vefat tarihi	49
35	Mısır’ın Çerkezlerden Osmanlıya intikali ve Hilafetin Abbâsilerden Osmanlıya geçmesi hakkında	50
36	Şeriflerden Mekke’ye ilk emir tayini	50
37	Beni Hasan’dan olan Havaşim ile Katade arasında şerafetin gidip-gelmesi	51
38	Mekke emiri Zeyd İbn Muhsin İbn Hüseyin’in biyografisi	52
39	Müellifin Kunfüzede birkaç gün kalması ve hazırlanan gemiyle deniz yolculuğunun başlaması	53
40	Denizin dalgaları ortasındaki gemi hakkında söylenenler	53
41	Câzân limanı önündeki deniz sahiline atılan büyük bir amber parçasının hikâyesi	55
42	Amberin menşei hakkında söylenenler	55
43	Balık çeşitleri hakkında söylenenler	56
44	Müellifin Lis limanına ulaşması	59
45	Cimrilik ve cimrilik hakkında sözler	60
46	Kamaran adalarına inmesi	62
47	Kamaran adasında defn olunan Şeyh Muhammed bin Adbi Rabbih ve oğlu Abdullah’ın biyografisi	63
48	Müellifin Hudeyde limanına ulaşması	64
49	Muha’ya ulaşması ve Muha valisi Seyit Zeyd bin Ali İbn İbrahim ile tanışması	65
50	Valinin âhlakını ve edebini övmesi ve şiirlerinden bahsetmesi	65
51	Mısırlı bir adamın valiye karşı çıkması ve valinin ona iyilikle karşılık vermesi	66

³Eseri tahkik eden tarafından sayfa sırasına göre hazırlanmıştır (İbn Ma’sûm, 1988a, ss. 401-407).

Tablo 3. Devamı

52	İdarecilerin Hilmi ve öfkelerini yutmaları hakkındaki yazılar	67
53	Zeydilerin imamı el-Mütevekkil Alellah İsmail İbn Kasım'ın biyografisi	71
54	Yemen ve şehirlerinin sınırları ve Yemen isminin verilme sebepleri	72
55	Çumdan Sarayı ve Belkıs'ın tahtı	73
56	Yemen sakinlerinin (ahalisinin) sıfatları	75
57	Şeyh Cafer Kemaluddin ile Zeydiye İmamı İsmail arasındaki münazara	75
58	Mutezilelerin bazı itikatları ve iki imamın öldürülmesi	76
59	İmam Ebu Hanife'nin iki imamın (Muhammed ve İbrahim) ayaklanmasına desteği	76
60	Zeydiyelerin sınıflandırılmaları	77
61	Yazarın nesebini sırasıyla zikretmesi	84
62	Seyit Ali el-Hummani hakkındaki biyografi ve şiirlerinden örnekler zikretmesi	88
63	Muha limanını zikretmeye dönüş ve bu limanda kalmayı zorunlu kılan nedenler	93
64	Muha hamamını nitelendirmesi ve Banih'in biyografisi	93
65	Hamam hakkında bir fayda bir de latife (nükte)	94
66	Müellif Muha'da iken hacca gitmek için Hindistan'dan gelen edip Ahmed el-Cevherî ile buluşması	95
67	Şeyh Ahmed el-Cevherî'nin tanıtımı ve şiirinden bir parça zikretmesi	98
68	İzzeddin el-Mevsulî'nin düzenlediği şiirden esinlenerek yazarın aynı üslupta iki beyt yazması	100
69	Yazar eş-Şeyh Ahmed eş-Şazeli Kebirin Muha'daki öğrencisi eş-Şeyh eş-Şazeli şâğirin kabrini ziyaret	101
70	eş-Şazeli kebirin biyografisi ve vefat tarihi	102
71	Muha'da medfun olan Şazeli öğrencinin kahve çekirdeğini keşfetmesi	102
72	Fakihlerin ve hekimlerin kahve hakkındaki görüşleri	103
73	Şairlerin kahve hakkındaki sözleri ve cebe kelimesinin anlamı hakkında söylenenler	106
74	Kocaman bir yıldızın kayması ve ona benzer hikâyeler ve bu olay hakkındaki görüşler	106
75	Ticaret mevsimi bittikten sonra gelen tüccarların Muha'dan ayrılışı	107
76	Muhadaki rüzgârlar ve fırtınalar: Dört rüzgâr tipini zikretmesi ve şairlerden şiir örnekleri vermesi	110
77	Muha limanında uzun kalmaktan dolayı sıkılma ve bazı şikâyetler	119
78	Muha'da deniz yolculuğuna hazırlanma ve valiyle vedalaşma	120
79	Muhadan ayrılma tarihi ve orada kalma süresini açıklama hakkında	121
80	İbn Cureyc ile Mean İbn Zaide arasında geçen hikâye	121
81	Müellifin deniz yolculuğunu yermesi. Buna şiir ve nesir olarak bazı deliller getirmesi	122
82	Hint denizini tanımlama	127
83	Denizlerin oluşum ilkesi ve sebepleri	128
84	Denizin içindeki gariplikler	129
85	Deniz yolculuğundan duyulan korkular	135
86	Cafer el-Haddî'ye ait bir kaside	138
87	Kara parçasına ulaşmanın işaretleri	140
88	Geminin delinmesi ve onu tamir etmeleri	140
89	İki dağ arasındaki bir yola geminin ulaşması ve ağaçlar arasında yoluna devam etmesi	141
90	Citabur limanına ulaşma ve orda 3 gün kalınması	142
91	Ricbur limanına ulaşılması	143
92	Müellifin bu limanda gördüğü tuhaf şeyler	143
93	Gördüklerinden: Misk Kedisi	150
94	Gördüklerimizden: Biber ağacı ve Hindistan cevizi	151
95	Gördüklerinden: Nergis ve üzüm ağacı	152
96	Gördüklerinden: Kabak türünden bir ağaç	155
97	Gördüklerinden: Şeker kamışı ve onun hakkında şiir söylemesi	156
98	Gördüklerinden: Sıcak akan kibritli kaynak suyu	157
99	Gördüklerinden: Dağın zirvesinde bir su kaynağı	157
100	Nil nehri hakkında söylenenler	159
101	Bahit taşının görenleri etkilemesi	159
102	Hindu tapınaklarını vasfetmesi	160
103	Bazı Hint ve Çinlilerin itikatları	161
104	Sultan Mahmut Sebik Tekin'in Hindistan'ı fetih ettiğinde Bağdat'a gönderdiği mektup	163
105	Araplardan Hz. İsmail'in dinini değiştiren ilk kişi ve putlar hakkında bilgiler	166
106	Şair es-Seri er-Rifa'i'nin vefat tarihiyle ilgili tahkik ve şiirinden bazı parçalar	166

Tablo 4. Devamı

107	Müellifin Ricabur limanında kalması ve oranın bahçelerini, esintisini, ağaçlarını ve çiçeklerini vasfetmesi	167
108	Ricabur limanından ayrılması ve kafil ile geniş bir dağın tepesine çıkması	169
109	Koken’de yapılan faaliyetler ve Dekken bölgesindeki faaliyetlerinin başlangıcı	169
110	İlk defa fil hayvanını görmesi ve onun sıfat ve hallerinden bahsetmesi	170
111	Muaviye’nin sabrı hakkında bir bilgi	172
112	Fil Kâsidesi	173
113	Sahib bin Ubed’in edeb ve fazilet ehline haset etmesi	177
114	Sahib bin Ubed için şairlerin bazı mersiyeleleri	178
115	Müellifin Bicâbü’r kalesine çıkması	178
116	Havuz hakkında bazı söylenenler	180
117	el-Kadi Ahmet İbn İsa el-Murşidi’nin biyografisi ve şiirlerinden zikretmesi	181
118	Sultanın misafiri olarak bostanında birkaç gün kalınması ve oradan ayrılık	182
119	Kecrad sultanı Ebil Feth Ahmed Şah İbn Muhammed İbn es-Sultan Muzaffer Şah’ın biyografisi	184
120	Bedreddin ed-Demamini’nin tevriyeye örnek bazı şiirleri	184
121	Yalancılar hakkında iki hikâye	186
122	Kel Berce’de sofilerin seyitlerinden birinin mezar ziyareti	189
123	Sofiyeye (sofiler) hakkında araştırma ve fakihlerin onlar hakkındaki görüşleri	189
124	Müellifin Güllkende’ye ulaşması. Babasıyla buluşması	192
125	Yazarın açıklamadığı bazı şeylerden şikâyet etmesi	193
126	Babasının şiirlerine yer vermesi. Bazı şairlere ait şiirler	193
127	Sultan Abdullah İbn Muhammed Kutubşah’ın soyu ve biyografisi	204
128	Muhammed İbn Ali eş-Şami’nin biyografisi ve şiirlerinden örnekler	205
129	es-Seyyid Ammar İbn Berekat İbn Ebi Numey’in biyografisi ve şiirlerinden örnekler	213
130	Seyf İbn Zi Yezzen’e Arapların gelmesi ve Habeşistan başarısını kutlamaları	217
131	Müellifin babasını iki beyitten oluşan bir şiirle övmesi	221
132	Ebu Zema’nın bir kasidesinden alıntılar ve babası için yazdığı bir şiir çalışması	221
133	el-Mutemid İbn Ubad’ın “Enes” isimli bir meclis kurması	222
134	Tahir İbn el-Huseyin el-Hizai ve oğlu Abdullah’ın hibeleri	222
135	Tanıştığı kişilerden Şeyhül İslam Cafer İbn Kemalettin el-Bahrani	223
136	Memun’un kadı Halici ile ilgili bir hikâyesi	231
137	Tanıştıklarından doktor ve şair Hüseyin İbn Şehabeddin eş-Şami’nin biyografisi ve şiirlerinden örnekler	233
138	Tanıştığı kişilerden Afifeddin Abdullah İbn el-Hüseyin ef-Fekafi’nin biyografisi	241
139	Yedi iklim bölgeleri ile ilgili bilgiler	252
140	Hindistan ile ilgili bilgilere geri dönüş	252
141	Rasullullah’ın (s.a.v.) sıhhat duasını aldıktan 600 sene sonra vefat eden el-Hindi’nin hikâyesi	265
142	Hindistan’daki Müslüman Sultanlar	271
143	Hindistan’da makam ve mevki istemeyen bir edibin mektubu	272
144	Hindistan’daki durumlardan şikâyetçi olan bir edibin mektubu	273
145	Dekken halkının 10 gün Muharremde yaptıkları faaliyetler. Müellifin yapılanları eleştirmesi	274
146	Hiz. Hüseyin İbn Ali’nin (r.a.) şehit edilmesi ile ilgili hikâye ve mersiyeleler	278
147	Seçilmiş şiirler	282
148	Fazl İbn Yahyâ ile katibi’nin başından geçen olay	291
149	Yine seçilmiş şiirlere dönüş	291
150	Serçe kuşu ile kapan arsında geçen bir olay	292
151	Seçilmiş şiirlere dönüş	293
152	Yazarın kardeşi Muhammed Yahyâ’nın şiirlerinden örnekler	308
153	Yazarın açıklamadığı bazı şeylerden şikâyet etmesi ve onu şiir örnekleriyle canlandırması	311
154	Hikâyede zorluktan sonra rahatlığa kavuşma ile ilgili işaretler	312
155	Hammaravi İbn Ahmed İbn Tolon’un öldürülüşü	314
156	Yazarın gençlik yıllarında yazdığı şiirlere ait bazı örnekler	315
157	Müellifin kitap sonundaki duası	327

